

POVIJEST DJEČJEG ČITANJA U
HRVATSKOJ

od kraja 18. do kraja 19. stoljeća

~ Diplomski rad ~

FILOZOFSKI FAKULTET U ZAGREBU
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI

POVIJEST DJEČJEG ČITANJA U HRVATSKOJ
od kraja 18. do kraja 19. stoljeća
Diplomski rad

STUDENTICA: HELENA GRČIĆ

MENTORICA: Ivana Hebrang Grgić

STUDIJ: Bibliotekarstvo (SUR)

Zagreb, 2016.

SADRŽAJ

1. UVOD

2. DJEČJE ČITANJE U PRVOM STOLJEĆU HRVATSKE DJEČJE KNJIŽEVNOSTI

2. 1. Razdoblje od konca 18. stoljeća do 1850. godine

2. 1. 1. Abekavice, katekizmi i druge vjerske knjige namijenjene djeci

2. 1. 2. Pučki kalendari

2.1.3. Pučke knjige

2. 1. 4. Početnice i čitanke

2. 1. 5. Odraslo-dječje knjige

2. 2. Razdoblje od 1850. do konca 19. stoljeća

2.2. 1. Dječje-odrasli čitatelji

2. 2. 2. Prvi dječji časopisi

2. 2. 3. Posrednici hrvatske dječje literature

2. 2. 4. Institucija „Nagrada knjiga“

3. PREPREKE ČITANJU

3. 1. Nepismenost

3.2. Jezična prepreka

3.3. Nedostupnost knjiga

4. DJEČJE ČITATELJSKE NAVIKE

4. 1. Klasna stratifikacija dječjeg čitanja

4.2. Muško - ženska određenost čitanja

4.3. Dobna neosjetljivost literarne produkcije

5. VRSTE DJEČJEG ČITANJA

5. 1. Dječje čitanje nedječjih knjiga

5.2. Djeca kao čitatelji odraslima

5.3. Djeca kao društveni agensi

6. USMJERAVANJE I OBLIKOVANJE DJEČJEG ČITANJA

6. 1. Preporuke za čitanje

6.2. Sustav cenzure

7. ZAKLJUČAK

8. POPIS LITERATURE

9. POPIS ILUSTRACIJA

1. UVOD

Analizom nevelikog, ali raznovrsnog skupa radova koji govore o povijesti dječjeg čitanja u Hrvatskoj, prvenstveno članaka iz pedagoških glasila, zatim odabranih autobiografskih tekstova te različitih paratekstualnih izvora, ali i ponekog opsegom cjelovitijeg rada o toj temi, među kojima su od posebne pomoći bili radovi Marijane Hameršak, u ovom radu nastojat će se slijedom Roberta Dartona odgovoriti na pitanja „što“, „gdje“, „kada“, „zašto“ i „kako“¹ su djeca čitala u vremenu od kraja 18. stoljeća do posljednjih desetljeća 19. stoljeća.

Obrađujući tako dječje čitanje kao socijalni fenomen rad se usredotočuje posebno na prikaz tendencija (dominantnih neindividualnih značajka) dječjeg čitanja i njima pripadnih funkcija i predodžaba djetinjstva u razdoblju od kraja 18. stoljeća do posljednjih desetljeća 19. stoljeća, odnosno, u vremenu početka sustavne produkcije izrijekom i djeci namijenjenih knjiga do vremena kada se dječja književnost formirala isključivo kao dječji žanr, a djeca izdvojila kao zasebna čitateljska skupina. Opisujući utjecaj različitih vanjskih (crkva, društvo, obitelj), ali i prirodnih faktora (dob i rod) na višestruke i uvijek isprepletene odnose dječjih čitatelja i knjige, rad se usredotočuje na interpretaciju dvaju tada dominantnih, a danas gotovo napuštenih oblika dječjeg čitanja, poimenice, dječje čitanje nedječjih knjiga i dječje čitanje odraslima.

Moguće nejasnoće oko precizne kronološke dobi djece koja su obuhvaćena ovim radom rezultat su činjenice da su se tijekom cijeloga 19. stoljeća u Hrvatskoj pojmovi djeca, mladež i omladina upotrebljavali kao istoznačnice². U radu će biti obuhvaćen uzrast djece osnovnoškolske dobi, tj. do 16 godina.

2. DJEČJE ČITANJE U PRVOM STOLJEĆU HRVATSKE DJEČJE KNJIŽEVNOSTI

Premda povijest hrvatske dječje književnosti nije tema kojom se bavi ovaj rad ipak se podjela njenog prvog stoljeća, izvedena prema kriteriju plodnosti dječje literarne produkcije na hrvatskom jeziku, na razdoblje od kraja 18. stoljeća do 1850. godine te razdoblje od 1850.

¹Darton,R. Prvi koraci prema povijesti čitanja. // Lucius: zbornik radova društva studenata povijesti hrvatskih studija „Ivan Lučić-Lucius“. 7, 12/13(2008), str. 187-209.

²Više o tom problemu vidi u: Crnković, M. Hrvatska dječja književnost do kraja XIX. stoljeća. Zagreb: Školska knjiga, 1978. Str. 33-36.

godine do kraja 19. stoljeća³, nametnula i kao najbolji izbor kronološke podjele za opisivanje dominantnih neindividualnih karakteristika dječjeg čitanja u istom razdoblju.

Razlog tome je vrlo jednostavan - kao i danas, tako su i tada slabosti i dometi literarne produkcije uvelike utjecali na proces čitanja, u ovom slučaju dječjeg. U daljnjem tekstu razmotrit ćemo višestruke i uvijek isprepletene odnose (ponekad povratne, a ponekad potpuno promašene) između pošiljatelja, čitatelja i knjiga.

2. 1. Razdoblje od konca 18. stoljeća do 1850. godine

Razdoblje od konca 18. stoljeća do 1850. godine obilježava loša organizacija, nimalo definirani pojmovi o književnosti za djecu, nepostojanje izdavača i institucija koje bi se bavile promicanjem dječje knjige, nesređeno pitanje jezika, pravopisa, nesređeno školstvo, nedostatak čitalačke publike i sl. ⁴Stoga ne čudi da su djeca, u razdoblju koje povjesničari hrvatske dječje književnosti obilježavaju kao početno, zapravo „u nas čitala ono, što su čitali i stariji ljudi, pa je lektira odraslih u priprostu [!] narodu bila ujedno i lektira omladine. Molitvene knjižice, prijespomenuti Relković, pa Kačić, to je bila prva i sva literatura omladine”⁵. Dakle, spomenute molitvene i pučke knjige te još i pučki kalendari bile su čitane među djecom posredstvom njihovih roditelja, među kojima su te vrste publikacija bile vrlo popularne. Molitvene knjižice su dobivali besplatno od isusovačkih misionara, koji su ih prevodili na hrvatski jezik kako bi utjecali na smanjenje nepismenosti puka, a pučke knjige i kalendare su si, zbog njihove niske cijene, lako mogli priuštiti, ako su to htjeli.

Uz spomenute publikacije, na hrvatskom jeziku su izlazile još i početnice za početnu obuku čitanja i pisanja te čitanke, čiji značaj spominje i Imbro Tkalac koji je kao dijete dobio „za uzdarje hrvatsku čitanku“ iz koje je sam, bez pomoći školskog ili privatnog učitelja, naučio čitati i pisati⁶. Ovakva izvaninstitucionalna upotreba čitanke sredinom 19. stoljeća nije bila nikakva rijetkost pa je i poznati zagrebački knjižar Franjo Župan 1850. godine čitateljima nudio *Abecedar* i *Male pripovesti* kao samostalne knjige uz napomenu da se po potrebi mogu upotrijebiti i kao čitanka za prvi, odnosno, drugi razred pučke škole.⁷ Tako su početnice i/ili

³ Crnkovića, M. Isto.

⁴ Isto. Str. 12-18.

⁵ Krajačić, Lj. Naša omladinska literatura do potkraj devedesetih godina. // Napredak: naučno-pedagoška smotra. 55, 1(1914), str. 40.

⁶ Tkalac, I. Uspomene iz Hrvatske. Zagreb, 1948. Str. 206. Citirano prema: Hamersak, M. Višestruki odnosi i neočekivani ishodi: prvo stoljeće hrvatske dječje književnosti iz vizure povijesti čitanja, knjige i djetinjstva. // Časopis za suvremenu povijest. 41, 3(2009), str. 787. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=87655 (26.07.2016.)

⁷ Majhut, B. Pustolov, siročić i dječja družba: hrvatski dječji roman do 1945. Zagreb : Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005. Str. 14.

čitanke za znatan dio djece bile najčešće i jedine knjige na hrvatskom jeziku koje su posjedovali, a koje su, zapravo, i jedine od spomenutih publikacija izrijekom bile namijenjene upravo njima.

Od knjiga lijepe književnosti izrijekom namijenjenih djeci možemo govoriti o njih nekoliko, uglavnom prijevoda, koje kao osamljeni primjeri nisu okupile stvaraocce, nisu pokrenule izdavače pa čak nisu stvorile ni publiku.

2. 1. 1. Abekavice, katekizmi i druge vjerske knjige namijenjene djeci

Do pretkraj 18. stoljeća za širenje pismenosti među djecom, muškom i ženskom, bogatom i siromašnom, najzaslužniji su isusovački svećenici i misionari. Vođeni idejom da „samo preko obrazovanja i seoski svijet može postati sposoban živjeti ljudski i kršćanski i pridružiti se civiliziranim narodima“, najznačajniji među njima Juraj Mulih, Antun Kanižlić i Josip Milunović u svojim djelima namijenjenima djeci i roditeljima uporno ponavljaju kako je važno „učit knjigu štiti“⁸.

Po broju izdanja i svojoj popularnosti, među njima je važno spomenuti Mulihov pedagoški savjetnik namijenjen roditeljima, ali i djeci, *Pisanicu duhovnu kristianskoga nauka punu s priloženom abevecicom* ili, kako je on naziva, *libaricom* (1734.), zatim, po mišljenju Crnkovića, prvu knjigu na hrvatskom jeziku izrijekom namijenjenu djeci, Kanižlićev katekizam *Obilato duhovno mliko* (1754.) i katekizam, molitvenik i pjesmaricu *Bogoslovnica ili Nauk Krstjanski* (oko 1760.) koju po broju izdanja nije stigla niti jedna druga vjerska ili svjetovna knjiga.⁹ Uz spomenute knjige isusovci su podijelili na desetke tisuća drugih abekavica - listića za učenje slova s glavnim molitvama, katekizama i drugih knjiga čime su utrli pute širenja hrvatskog jezika među pukom, osobito među djecom.

2.1.2. Pučki kalendari

Iako su se kalendari javili i ranije u prošlosti, a i kasnije u budućnosti nastavljaju izlaziti sve do današnjih dana, do punog procvata po brojnosti i rasprostranjenosti dolazi upravo u drugoj polovici 19. stoljeća.

⁸ Korade, M. Isusovačko prosvjetiteljsko djelovanje u Hrvatskoj. // Uloga katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva / priredili Marko Pranjčić, Nedjeljko Kujundžić i Ivan Biondić. Zagreb : Hrvatska akademija odgojnih znanosti, 1994. Str.80.

⁹ Više o katehizaciji i pučko-prosvjetnom radu isusovaca u Hrvatskoj vidi u: Vanino, M. Isusovci i hrvatski narod: kolegiji dubrovački, riječki, varaždinski i požeški. Knjiga II. Zagreb, 1987. Str. 630-668.

Pučki kalendari od konca 18. do druge polovice 19. stoljeća predstavljaju jedini izvor raznovrsnih informacija za poluobrazovani puk, što ih čini svojevrsnom pretečom časopisa i novina. Zbog toga su vrlo popularni i dobro prodavani, o čemu imamo zanimljivu vijest iz 1846. godine tiskanu u *Danici ilirskoj* u kojoj se Bogoslav Šulek osvrće na prodaju *Obćeg zagrebačkog kalendara za godinu 1846.* te kaže da su „za kratko vrijeme svi exemplari na jagmu otišli“¹⁰

Slika 1. Naslovnica *Obćeg zagrebačkog kalendara* iz 1851. godine koji se rasprodao u rekordnom roku, najvjerojatnije zbog toga što je uz njega izišao *Imenik kraljevinah Hrvatske i Slavonske*.¹¹

Da su bili popularni kako među neukim pukom tako i među obrazovanim bogatijim slojevima možemo zaključiti na osnovu svjedočanstva Ferde Filipovića iz 1873. godine o pjesmama

¹⁰Danica ilirska. 23(1846), str. 91. Citirano prema: Zečević, D. Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća. 1 dio. Osijek : Izdavački centar „Revija“, 1982. Str.71.

¹¹Obćeg zagrebački kalendar : za godinu 1851. / urednik Mirko Radojčić. U Zagrebu : tiskom Bratje Županaš, knjigotiskaraš i knjigotarčcaš. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Adama Filipovića Heldentalskog: „(...) mnogo su se čitale i znale naizust u najotmjenujoj ko u najprostijoj kući“¹².

Njihova priroda potrošne knjige čija bi važnost istekla na početku slijedeće kalendarske godine nije im donijela tretman kakav su uživale druge knjige tiskane u to vrijeme i na koje se gleda kao na raritete, ali im je zasigurno osigurala privilegirano mjesto prve knjige koja se davala u još nestašne dječje ručice, ponekad, vjerojatno i kao štivo. O takvoj sudbini kalendara pisao je već spomenuti Adam Filipović Heldentalski u jednom od svojih kalendara:

*„ A kad projde teb godina
Pod pech onda ti mercina
Onda dicu tjeshi malu
Neka s tobom csine shalu,
Nek te dica tad meljaju,
I po smetu svud valjaju
Dok stergaju na komade,
Dati xivot tvoj propade.“*¹³

O toj temi zanimljivo je i svjedočanstvo Imbre Tkalca koji u svojim *Mladenačkim uspomename* piše da „jedini proizvod hrvatske književnosti koji sam poznao još u ranoj mladosti bio je mali pučki kalendar koji se zvao *Šoštar*, a izlazio je svake godine u Zagrebu. (...) Imao je taj kalendar i dodatak koji je sadržavao nespretne stihove. Izdavač, Tomaš Mikloušić, župnik u Stenjevcu pored Zagreba, u bezazlenoj i priprostoju, a katkada i veoma duhovitoj satiri, žigosao je sve ludosti mode iz protekle godine. Koliko mi je poznato, sve do Gaja župnik Mikloušić bio je jedini narodni pisac u Hrvatskoj, a njegov su *Šoštar* svake godine očekivali kao pravi literarni događaj“¹⁴

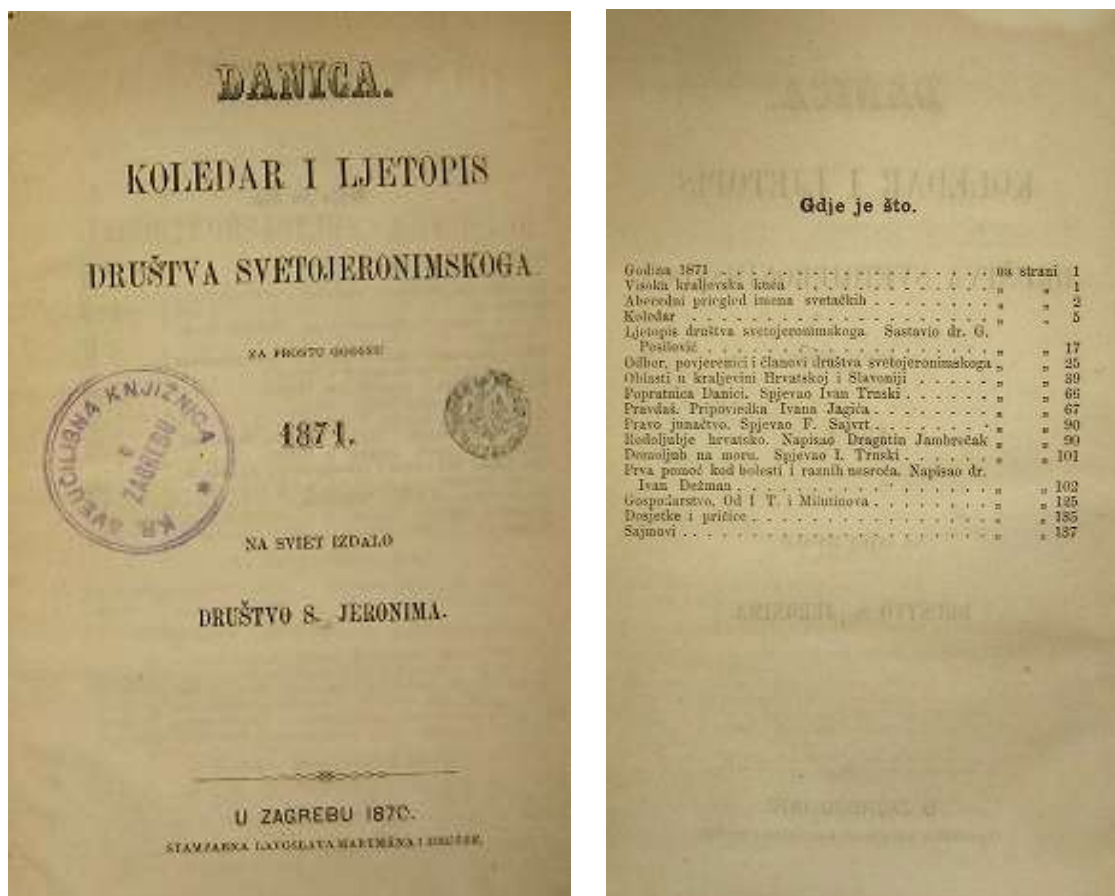
Naime, ovo svjedočanstvo je zanimljivo i po tome što potvrđuje činjenicu da su pučki kalendari prethodili ilirskom pokretu s kojim su dijelili zajedničku brigu za hrvatski jezik i želju da se hrvatsko štivo raširi među širim čitateljstvom. Da su u tome i znatno uspjeli govori u prilog činjenica o nakladi najpopularnijeg i najbolje uređenog pučkog kalendara *Danica*,

¹² Kombat, Mihovil. Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda. Zagreb: Matica hrvatska, 1945. Str. 402. Citirano prema: Zečević, D. Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća. 1 dio. Osijek: Izdavački centar „Revija“, 1982. Str. 9.

¹³ Novi i Stari Kalendar Slavonski Za Prosto Godishte 1842.; Citirano prema: Zečević, D. Nav. dj. Str. 20.

¹⁴ Tkalac, I. Mladenačke uspomene iz Hrvatske (1749-1823; 1824-1843). Karlovac: Matica hrvatska, 2002. Str. 175-178.; Citirano prema: Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata: od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas. Knjiga III. Zagreb: Školska knjiga, 2008. Str. 150.

koja se od prve godine izlaženja (1871.) do kraja 19. stoljeća udeseterostručila, čime obara tadašnje rekorde u tiskanim primjercima, te je iznosila za 1901. godinu 50 000 primjeraka.¹⁵

Slika 2. i 3. Naslovnica najpopularnijeg kalendara Danica (1870.-1945.) s pripadajućom stranicom Sadržaja.¹⁶

2.1.3. Pučke knjige

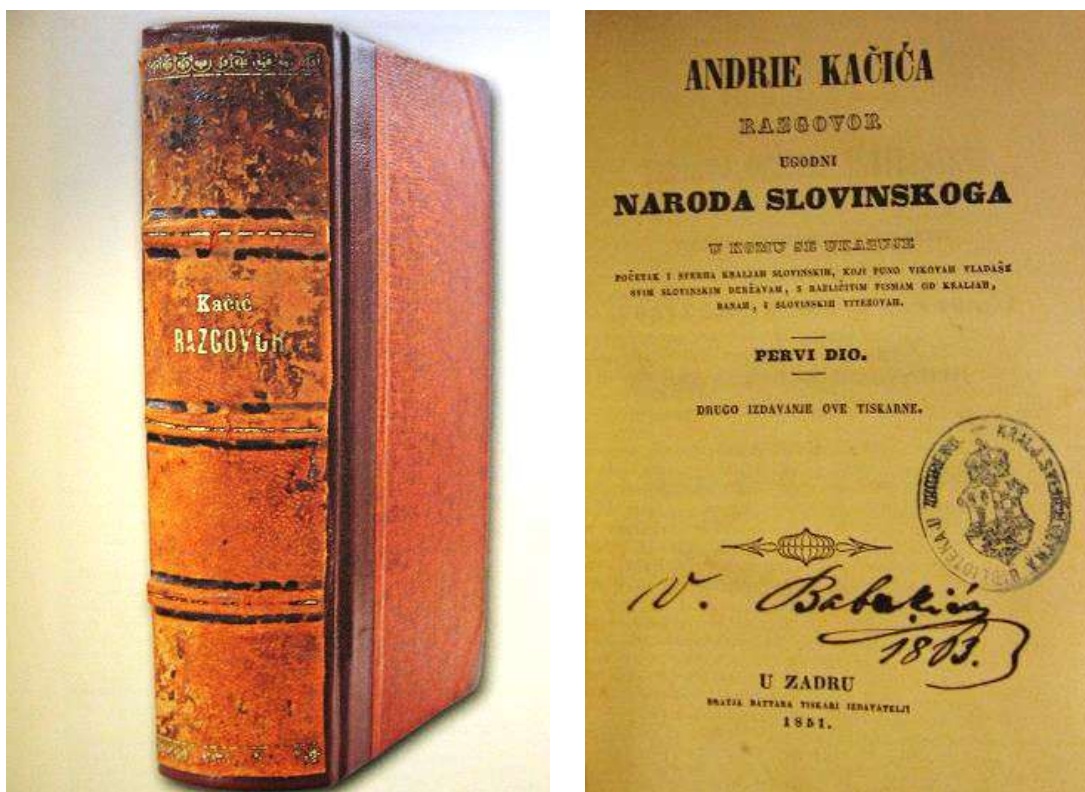
Do druge polovice 19. stoljeća, uz pučke kalendare, svoje mjesto uz dječje čitatelje pronašle su i pučke knjige. Tako Mijat Stojanović opisuje kako je „srećnim slučajem naišao kano učenik u onoj dobi na Relkovićeve *Satir* i na Kačićev *Ugodni razgovor naroda slovinskoga*“, te sam iste knjige čitao svojim domarom i susjedom po dugih zimskih večeri, te

¹⁵ Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata: od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas. Knjiga III. Zagreb: Školska knjiga, 2008. Str. 154.

¹⁶ Danica: koledar i ljetopis društva svetojeronimskoga: za prostu godinu 1871. Zagreb : Društvo Sv. Jeronima, stamparna Lavoslava Hartmana i družbe, 1870. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

mi se tako već onda osladila naša knjiga¹⁷. Koliko je to bio sretan slučaj, a ne nečije namjerno djelovanje teško je na osnovu autobiografskog zapisa utvrditi, međutim, jasno je da su u to vrijeme, kada se knjiga držala jednim sredstvom uz pomoć kojeg se najbrže moglo stizati do željenog cilja, crkvene, političke i školske vlasti podupirale tiskanje i raspačavanje pučke knjige. Potpomognute takvom politikom, a i radi svoje male cijene i nezahtevnog sadržaja pučke su knjige, kao i pučki kalendari, bile vrlo popularne i rasprostranjene među širim krugom čitateljstva, osobito onog manje ili nikako obrazovanog.

Jedna od omiljenih i najčitanijih pučkih knjiga bio je, već spomenuti, Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* koji je doživio, već tada, brojna izdanja, kako u izvornom dijalektu tako i u standardu, što ga od pučke knjige promiče u općenacionalno dobro.

Slika 4. i 5. Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Zadar, 1851.¹⁸

¹⁷ Stojanović, M. Crtice iz doba moga školovanja. // Napredak : časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži 2, 2(1879), str. 20 -23.

¹⁸ Dostupno u Stipčević. A. Nav. dj. Knjiga III. Str. 148-149.

Uvidjevši priliku da dobro zarade, nakladnici se od druge polovice 19. stoljeća intenzivnije prihvaćaju izdavanja pučkih knjiga. Međutim, kako nakladnici nemaju na umu promicanje nikakvih „plemenitih“ ideja nego im je na umu samo zarada, pučke knjige polako gube svoju vrijednost i značaj te, kako vrijeme odmiče, sve više poprimaju karakteristike tzv. „šund“ literature, koja će se halapljivo čitati ne samo tijekom cijelog 19. stoljeća nego još duboko u 20. stoljeću.

2. 1. 4. Početnice i čitanke

Još od srednjeg vijeka, proizišle iz gledišta „da se čovjek Bogu i čovjek čovjeku najizravnije i najprisnije obraća na svojem materinskom jeziku (...) početnice (bukvari, paternoster-abecedari, psalterići) služe da se nauče pismena u kojima je taj jezik sačuvan i u kojima se prenosi s naraštaja na naraštaj.“¹⁹

Tri najstarije sačuvane tiskane hrvatske početnice izniman su spomenik naše kulture. Poimenice, to su *Početnica iz 1527.*, *Kožičićev bukvar iz 1530.* i *Tabla za dicu iz 1561.*²⁰ Sadržajno su vrlo slične, a komponirane su tako da služe i za učenje čitanja i pisanja i za vjersku pouku.

Takav sadržajni koncept početnica postojao je i prije kod hrvatskoglagoljskih rukopisnih početnica, koje, nažalost, nisu sačuvane, a zadržat će se sve do konca 18. stoljeća kada uslijed prebacivanja brige o objavljivanju početnica s crkve na državu popratni katekizam nestaje. Dakle, od reforme školstva²¹ s konca 18. stoljeća pa do polovice 19. stoljeća kod nas izlaze „državne“ početnice i čitanke. Izdaju se po uzoru na njemačke, ponajviše na one za čije je uređenje odgovoran Ignjat Felbiger²² (primjer takve početnice na Slici 7. i 8).

¹⁹ Damjanović, S. Tri najstarije tiskane hrvatske početnice. // Hrvatski: časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskog jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture. 5, 2(2008), str. 20. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/32261> (19. 08. 2016.)

²⁰ Detaljnija analiza prvih početnica nije u skladu s temom ovog rada te se u nju niti ne upuštam, više o njima može se saznati u npr. Damjanović, S. Nav. dj.; Hrvatske početnice do Narodnoga preporoda. // pogovor pretisku Prve hrvatskoglagoljske početnice 1527. / Bratulić Josip. Zagreb : HAZU; NSK; Školska knjiga, 2007. Str. 15–29. i dr.

²¹ Reforma školstva iz 1777. godine tzv. Ratio Educationis donijela je carica Marija Terezija za kraljevinu Ugarsku i njoj pridružene kraljevine Hrvatsku i Slavoniju prema kojem je država dobila pravo nadzora škola u čitavom kraljevstvu, a način poduke bio je ujednačen. Vidi više u: Velagić, Z. Nekoliko vidova prosvjetnog rada na hrvatskom sjeveru osamnaestog stoljeća. // Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. 17(1999), str. 111-131.

²² Ignjat Felbiger je za vrijeme carice Marije Terezije uređivao školstvo u nasljednim zemljama. Vidi u: Basariček, S. Čitanka. // Pedagogijska enciklopedija. / uredili Stjepan Basariček ... (et al). Zagreb : Hrvatsko pedagoško književni zbor, 1895-1906. Sv. 1. 1895. Str. 150.

Slika 7. i 8. Naslovna stranica dvojezične početnice i stranica s vježbom za slogovno čitanje iz iste početnice.²⁴

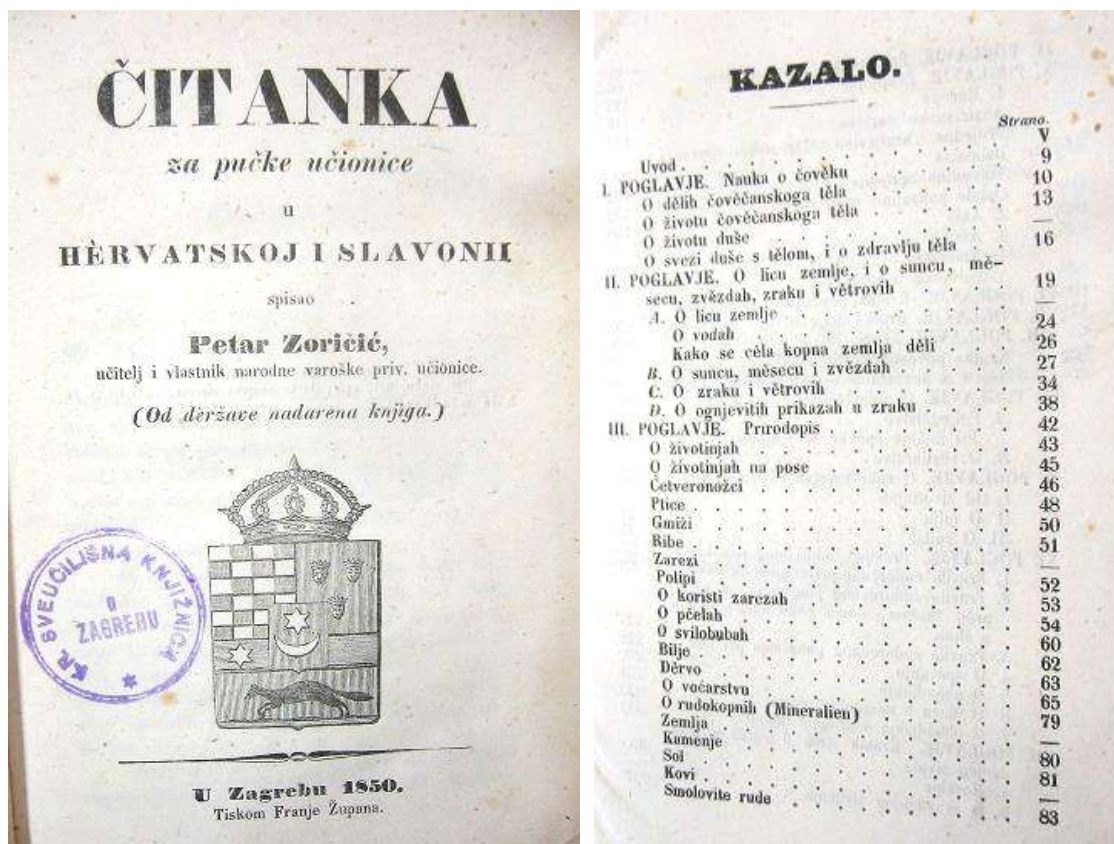
Početnice su dvojezične, na desnoj strani je njemački izvornik, a na lijevoj prijevod na hrvatski jezik. Kao i kod čitanki, njihov koncept u potpunosti odgovara „načelu korisnosti“ kojeg zastupaju, čime čitanke više podsjećaju na kakve realne enciklopedije s nedostatkom članaka beletrističkog smjera (vidljivo na Slici 10.) „kojima je očevidno bila svrha, da usavrše mehaničku vještinu u čitanju svakidašnjim vježbanjem i ponavljanjem, ujedno da pak mladeži podadu korisne i za život spasonosne istine, načela i pravila života“²⁵. Bilo kako bilo, „početnice su uvijek bile i ostale znak plemenitih nastojanja da se uveća broj onih koji znaju čitati i pisati, da se umnoži čovjekova sposobnost da prima i daruje plodove srca i uma“²⁶ ili riječima jednog suvremenika koji je u predgovoru svoje početnice ukazao na to da je pišući početnicu nastojao „pogled najbolje mogućnosti, da postane narodno svojstvo, a na taj način i

²⁴ Abecedar za potrebu narodnih učionica u Hrvatskoj i Slavonii a napose za vojničku krajinu. U Zagrebu : tiskom i troškom Franje Župana, 1855. Naslovnica i str. 5. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

²⁵ Helfert. Citirano prema: Basariček, S. Isto.

²⁶ Damjanović, S. Nav. dj. Str. 20.

sredstvo njegova izobraženja. Imajuć ovo pred očima, upotrebio sam sva moguća, da ulijem u mlada serca svojih zemljaka pravu pobožnost, da uzbudim u narodu štovanje zakona, zatim narodni ponos, i ljubav domovine, te da posijem sjeme, iz koga bi pronikle kreposti usrećujućeg čoveka“²⁷.

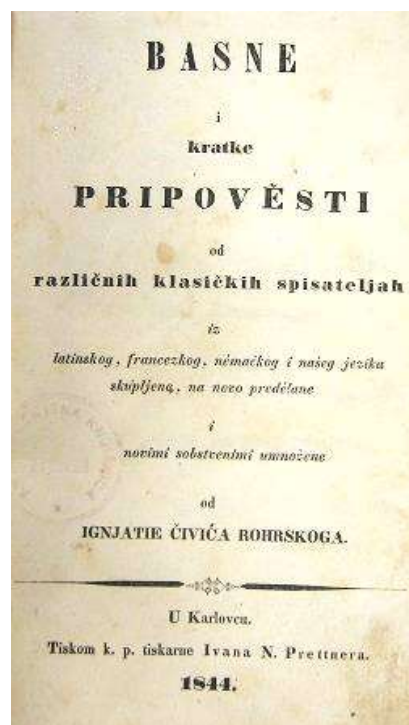
Slika 9. i 10. Naslovnica Zoričićeve Čitanke i dio Sadržaja.²⁸

²⁷ Predgovor. // Čitanka za pučke učionice u Hrvatskoj i Slavoniji / Petar Zoričić. Zagreb : tiskom Franje Župana, 1850. Str.1.

²⁸ Zoričić, Petar. Čitanka za pučke učionice u Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb: tiskom Franje Župana, 1850. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

2. 1. 5. Odraslo-dječje knjige²⁹

Od vrlo skromnog broja dječjih knjiga lijepe književnosti na hrvatskom jeziku, uglavnom prijevoda, koje su izišle u razdoblju od konca 18. stoljeća pa do polovice 19. stoljeća važno je spomenuti samo one najznačajnije. To su: Vranićev prijevod Campeove pripovijesti *Mlaissi Robinzon* (1796.), nekoliko obrada Reljkovićevih *Ezopovih basni* (1804.), prva ilustrirana dječja knjiga *Basne* Čivić Rohrskoga (1844.), nekoliko inačica priče o *Genovevi* (Matijević 1808. i 1840.; Nagy 1821.) od kojih je daleko najprodavanija i najpopularnija *Genoveva* Christopa Schmidta čiji prvi prijevod izdaje *Kolo mladih rodoljuba* 1846. godine.³⁰

Slika 11. i 12. Uvodna ilustracija i naslovna stranica zbirke basni Čivića Rohrskoga³¹

²⁹ Pojam „dječja knjige“ širi je od pojma „knjige dječje književnosti“ jer on obuhvaća i one knjige koje su bile namijenjene djeci, a koje ne moraju imati karakteristike dječje književnosti kakve danas obično vezujemo za dječju knjigu.

²⁹ Predgovor. // Čitanka za pučke učionice u Hrvatskoj i Slavoniji / Petar Zoričić. Zagreb : tiskom Franje Župana, 1850. Str.1.

²⁹ Zoričić, Petar. Čitanka za pučke učionice u Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb: tiskom Franje Župana, 1850. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

²⁹ Pojam „dječja knjige“ širi je od pojma „knjige dječje književnosti“ jer on obuhvaća i one knjige koje su bile namijenjene djeci, a koje ne moraju imati karakteristike dječje književnosti kakve danas obično vezujemo za dječju knjigu

³⁰ Usp. Crnković, M. Hrvatska dječja književnost do kraja XIX. stoljeća. Zagreb : Školska knjiga, 1978. Str. 15-16.; Majhut, B. Pustolov, siročić i dječja družba: hrvatski dječji roman do 1945. Zagreb : Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005. Str. 412-415; Crnković, M.; Težak, D. Povijest hrvatske dječje književnosti : od početaka do 1955. godine. Zagreb : Znanje, 2002. Str. 121-129.

³¹ Čivić Rohrski, I. Basne i kratke pripovesti. U Karlovcu : tiskom k. p. tiskarna Ivana N. Prettnera, 1844. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Iz naslova i/ili predgovora navedenih djela vidljivo je da su ona bila namijenjena i djeci i odraslima, tako, primjerice, u naslovu *Mlasseg Robinzona* Antuna Vranića stoji: *Jedna Kruto Povolyna y Hasznovita Pripovest za Detzu*, a u predgovoru ga namjenjuje još i roditeljima, ali zato da ga čitaju djeci.³² *Genoveva* (1821) Antuna Nagya u predgovoru uz djecu apostrofira i roditelje, poimenice, majku i to s ciljem da joj pokaže „kako z-Dicamih u Ditinstvu baratati mora“³³.

Može se zaključiti, a što je osobito i zanimljivo, da se u spomenutom *Mlassem Robinzonu*, kao i u drugim gore navedenim djelima, izuzevši *Genovevu* (1846.), zapravo podrazumijevala i ustanovljavala razlika između dječjeg i odraslog čitatelja. Ona su računala na kolektivno ili skupno čitanje u kojem su djeca i odrasli, slijedom Berislava Majhuta, u čitateljskoj konstelaciji koja se sastoji od dječje i odrasle sastavnice. Prema Majhutu u tom tipu tekstova “[n]i djeca ni odrasli ne mogu bez onih drugih u potpunosti doživjeti djelo. Oni drugi su im nužno potrebni.“³⁴ Primjerice, djeca i odrasli u *Mlaissemu Robinzonu* se “uz slušanje pripovijedanja bave korisnim radom i osjećaju se stalno pozvanim da na nejasnim mjestima prekinu pripovijedanje i zatraže objašnjenje odraslog, kao i da se bave i igraju situacijama iz Robinzona. Odrasli trebaju iz Očevog ponašanja učiti kako se treba baviti djecom, pružati im objašnjenja i poticati na igru Robinzonom”.³⁵ Ili, u nešto mlađem djelu *Genoveva* A. Nagya, kada se odgoj djece s oca - autoriteta, sve više povjerava majci, također je prisutna čitateljska konstelacija u kojoj „majka čita djetetu ili pak dijete čita majci: majka objašnjava mjesta koje dijete nije u stanju razumjeti, a djetetu su signalizirana mjesta na koja bi moralo obratiti pažnju i tražiti objašnjenje odrasloga.“³⁶ Iako su ova prva djela, vrlo zrelo, promicala i predstavljala ideju o čitateljskoj, spoznajnoj i emocionalnoj razlici između djece i odraslih, nažalost, to se nije nastavilo i u daljnjoj dječjoj književnoj produkciji nego će ta ideja na nastavak svog zrenja morati čekati bar još tridesetak godina, o čemu će biti više riječi u sljedećoj cjelini rada.

2. 2. Razdoblje od 1850. godine do konca 19. stoljeća

1850. godina se uzima kao godina početka hrvatske dječje književnosti, u smislu književnog stvaranja namijenjenog djeci, a obilježena je izdavanjem zbirke *Mali tobolac* Ivana Filipovića koji se afirmirao kao prvi hrvatski pisac za djecu, ali i kao najutjecajniji stvaratelj po kojem se i cijelo to razdoblje od 1850. godine do konca 19. stoljeća naziva Filipovićevim razdobljem.³⁷ U skladu s idejama i nastojanjima svojih stvaratelja, učitelja i pedagoga, cjelokupna knjižna produkcija namijenjena djeci u tom vremenu ima, u prvom

³²Prema Crnković, M. Isto. Str. 34.

³³Nagy, A. Predgovor. / *Genoveva*. 1821. Citirano prema: Majhut, B. Pustolov, siročić i dječja družba. 319.

³⁴Majhut. B. Pustolov, siročić i dječja družba. Str. 318.

³⁵Isto.

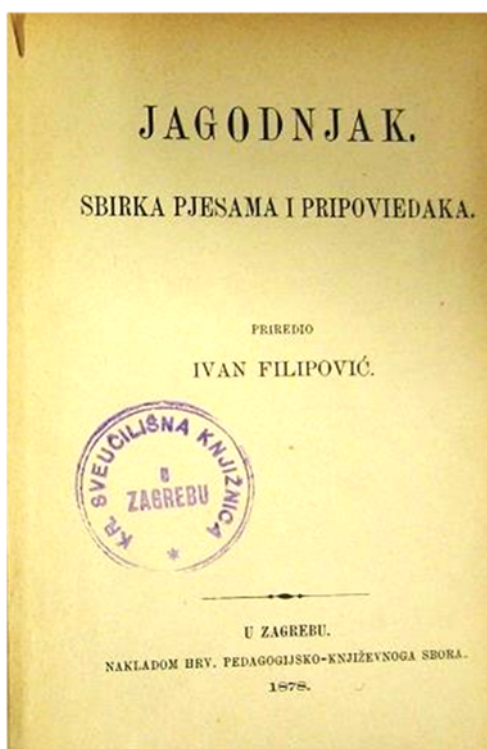
³⁶Isto. Str. 320.

³⁷Vidi u: Crnković, M. Nav. dj. Str. 21-33. ; Crnković, M.; Težak, D. Nav. dj. Str. 130-140. i dr.

redu, ulogu “da obrazovno djeluje na mladež”³⁸ čime se čudoredna pripovijetka nametnula kao dominantni žanr, a najpopularniji pisci su njemački moralisti Franz Hoffmann i Christoph Schmid.

1860-ih značajna je pojava prvih dječjih časopisa, oko kojih se okupljaju svi koji pišu i žele pisati za djecu, te pojava nakladnika Lavoslava Hartmana koji će do kraja 19. stoljeća razviti veliku izdavačku djelatnost knjiga namijenjenih djeci.

1870-ih započinje djelovanje Hrvatskog pedagoško-književnoga zbora (HPKZ) čime je hrvatska dječja književnost, konačno, dobila vrlo utjecajnu instituciju koja će se brinuti i boriti za njen razvoj.

Slika 13. Naslovna stranica zbirke *Jagodnjak* - prva knjiga Knjižnice za mladež HPKZ-a, 1878.³⁹

Istovremeno se sve više u pedagoškom diskursu raspravlja o prihvatljivosti pojedine knjige s obzirom na dob djeteta, čime se, primarno, žele ispuniti dječje trenutne potrebe, a ne udovoljiti zahtjevima društva, da bi na produkcijskoj razini taj stav snažnije zaživio tek od 1880-ih, kada izlaze prve bogato ilustrirane dječje edicije *Priče* i *Pričalice*, koje osim svojim

³⁸Filipović, I. O omladinskoj književnosti. // Književna smotra. 1885. Citirano prema: Crnković, M. Isto. Str. 38.

³⁹Filipović, I. *Jagodnjak*. Knjižnica za mladež. Zagreb : HPKZ, 1878. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

2.2. 1. Dječje - odrasli čitatelji

Za razliku od, kako ju Majhut naziva, dječje-odrasle konstelacije, o kojoj je već bilo govora, specifične za odraslo-dječje knjige objavljene do polovice 19. stoljeća, odraslo-dječje knjige ili preciznije pučko-dječje knjige objavljene od 1850. godine pred djecu i odrasle postavljaju ista očekivanja jer polaze od pretpostavke o njihovim istovjetnim intelektualnim i moralnim svojstvima pa su se pučkim čitateljima namjenjivale iste knjige kao i djeci „ako samo moralno pokvareni nisu“⁴². Tako je zbirku pripovijedaka *Mali tobolac* iz 1850., koju Crnković stavlja na početak povijesti hrvatske dječje književnosti, njen autor Ivan Filipović,

prema podnaslovu, sastavio *za dobru i pomnjivu mladež naroda srbsko-ilirskoga*, a u predgovoru ju je, osim djeci, preporučio i „svim prijateljem narodnog odhranjenja i odgojenja“.⁴³ No, Filipović nije osamljeni primjer i brojni drugi pisci toga vremena su pisali za puk vjerujući da tako pišu i za djecu. Rezultat je to prosvjetiteljskih nastojanja da se pomoću dječje-pučkih knjiga i dječjih čitatelja „na daljinu“ obrazuje roditelje koji su prema školi uglavnom bili neskloni, a nerijetko i neprijateljski raspoloženi⁴⁴. Kao dobar primjer takvih nastojanja može poslužiti *Genoveva* C. Schmida, što je već vidljivo iz njenog podnaslova u kojem se pisac, odnosno prevoditelj, osobito obraća majkama (prikazano na Slici 15.)

Slika 15. Naslovna stranica hrvatskog prijevoda *Genoveve* C. Schmida.⁴⁵

⁴²Filipović, I. *Mali tobolac: za dobru i pomnjivu mladež naroda srbsko-ilirskoga*. Dio VII. 1850. Citirano prema: Hameršak, M. Višestruki odnosi i neočekivani ishodi : prvo stoljeće hrvatske dječje književnosti iz vizure povijesti čitanja, knjige i djetinjstva. // Časopis za suvremenu povijest. 41, 3(2009), str. 797. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=87655 (21.07.2016)

⁴³Filipović, I. *Nav. dj.* Dio I. Citirano prema: Hameršak, M. Isto. Str. 796.

⁴⁴Cuvaj, A. *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije: od najstarijih vremena do danas*. Sv. 3. Zagreb: Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu, 1910. Str. 145.

⁴⁵Šmid (Schmid), K (C). *Genoveva: najljepša i najčustvenija pripovijetka za dobre ljude*. 4. ispravljeno izdanje. Zagreb : tisak i naklada knjižare L. Hartmana (St. Kugli), (s.a.). Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

2. 2. 2. Prvi dječji časopisi

„Za mladež je najbolje tek dobro!“⁴⁶

Pod istaknutim geslom vodeći pedagozi druge polovice 19. stoljeća nastoje utjecati na hrvatsku dječju produkciju koja je do tada uglavnom obilježena stranim prijevodima. Rezultat je to, uz druge nepovoljne prilike, u tadašnjoj Hrvatskoj uvriježenog mišljenja da se dječjom književnošću bave samo oni pisci koji nisu uspjeli u književnosti za odrasle. Postaje jasno da bez časopisa nema okupljanja šireg kruga pisaca, bez časopisa teško je ili nemoguće stvarati čitateljsku publiku, pogotovo dječju, bez časopisa nije moguće provoditi određenu politiku, utjecati u određenom pravcu.⁴⁷

Naime, ono čemu se težilo i što se propagiralo odraz je samouvjerenosti i prevlasti pedagogije na području dječje književnosti i ovisnosti pedagoga o crkvi i državi. S tim u skladu, zadaća ima biti da se „na temelju i u duhu kršćanske prosvjete“ kod mladih „budi nagnuće k svemu, što je dobro i plemenito“, da ih se potiče „na ljubav prama svomu rodu i domu“ te da ih se „čuva i odvraća od kojekakvih zabludah, stranputicah i manah“ i na kraju da ih se „jača u svakom kreposnom, poštenom i značajnom djelovanju i nastojanju“⁴⁸. Ovoj zadaći ostali su vjerni svi hrvatski dječji časopisi, kao, uostalom, i cijela hrvatska dječja književnost 19. stoljeća.

Od nekolicine hrvatskih dječjih časopisa koji su započeli svoju djelatnost spomenut ćemo samo one najutjecajnije i najznačajnije. To su *Bosiljak*, *Smilje* i *Bršljan*.

U okolnostima kada nitko dječji časopis, i to još na hrvatskom jeziku, ne smatra kulturnim događajem, priznati pedagog i učitelj Ivan Filipović pokreće prvi hrvatski dječji časopis *Bosiljak* (1864. do 1868.) s namjerom „da omladini našoj pribavimo što obilnijih književnih izvora, iz kojih bi ona prema sadašnjosti crpiti mogla više i svestranije duševne hrane. Jer da u tom naša književnost još veoma oskudieva, to je nestašica, koju si mi niti možemo niti trebamo da tajimo.“⁴⁹ Časopis se, iako jedini takve vrste, susreće s brojnim problemima, kako s nedostatkom sredstava i uglednih suradnika tako i s malim brojem pretplatnika, da bi već nakon četvrtoga godišta „usahnuo s poznate naše bolesti, s nehajstva za našu knjigu“⁵⁰.

⁴⁶Smilje. 25, 1(1896), str. 3. Citirano prema: Pašagić, B. Hrvatski dječji časopisi od 1864 do 1950 godine. Zagreb : Udruga umjetnika „August Šenoa“, 2003. Str. 21.

⁴⁷ Crnković, M. Nav. dj. Str. 18.

⁴⁸Bosiljak. 1, 1(1864), str. 1-2. Citirano prema: Pašagić, B. Nav. dj. Str.12.

⁴⁹Bosiljak. 1, 1(1864), str. 1-2. Citirano prema: Pašagić, B. Isto. Str. 13.

⁵⁰Trstenjak, D. Život i rad Ivana Filipovića. Zagreb : PKZ, 1897. Citirano prema: Pašagić, B. Isto. Str. 6.

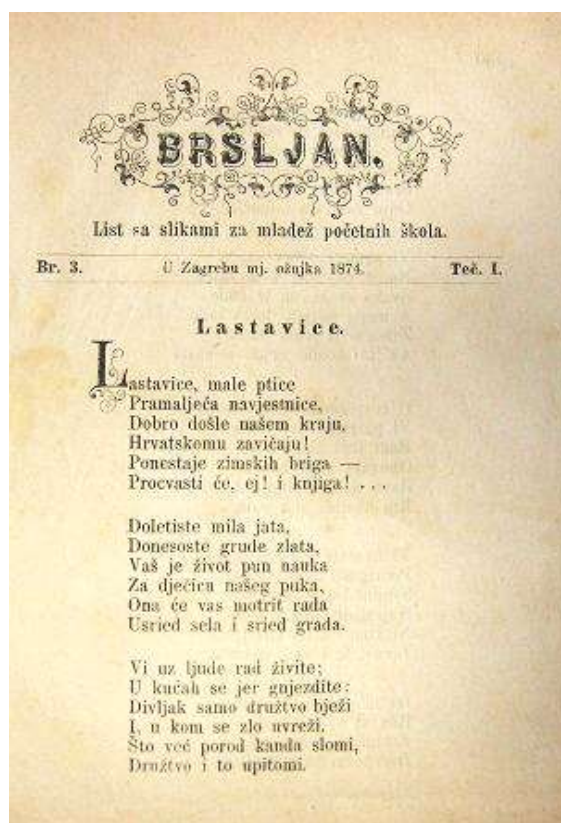

Slika 18. Početna stranica prvog broja trećeg i najbogatije uređenog godišta časopisa *Bosiljak*.⁵¹

U nešto povoljnijim prilikama te po svojoj namjeni više dječji od *Bosiljka* izlaze, po mišljenju suvremenika, dva najznačajnija hrvatska dječja časopisa, *Smilje* (od 1873. do 1944/1945.) i *Bršljan* (od 1873. do 1876., te od 1889. do 1903.). Može se reći da su svi dječji pisci počeli objavljivati u tim časopisima i u njima dugo surađivali te da je na njihovim stranicama objavljena uglavnom sva dječja književnost toga vremena. Iako je njihova čitateljska publika mnogobrojnija od bilo koje druge publike, ipak, nije tolika kolika bi mogla biti da nije „nemarnosti i nebrige samih roditelja; nu doista još je veća krivnja na samih učiteljih(...) mnogi učitelji niti ne poznaju vrijednosti i znamenitosti omladinskih listova kao učila i pomagala u školi, koliko bi se njimi koristiti mogli za proširenje i učvršćenje svoje obuke kod

⁵¹ *Bosiljak*: list za mladež. 3, 1(1867). Dio je zaštićenog fonda nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Dostupno na: portalu Digitalizirana zagrebačka baština Knjižnica grada Zagreba: <http://kgzdz.b.a.rhivpro.hr/index.php?search=2&paging=1&query=bosiljak> (06. 09.2016.); portal Stari hrvatski časopisi: <http://dnc.nsk.hr/Journals/LibraryTitle.aspx?id=8e5f5792-fa66-497d-ac42-3eaf0ad8d448> (06.09. 2016.)

mladeži. Takovim bi se listovima najprije dala u mladeži potaknuti volja i razpiriti ljubav prema knjizi.“⁵²

Slika 16. Početna stranica prvog broja *Smilje*.⁵³ Slika 17. Početna stranica trećeg broja *Bršljan*.⁵⁴

Nešto povoljniji i sigurniji položaj kod pretplatnika ima *Smilje* jer izlazi pod pokroviteljstvom Hrvatsko pedagoško-književnog zbora, nakladnika s najutjecajnijim položajem na tržištu i među učiteljstvom, što mu je pomoglo da uspije isposlovati da svaka škola mora uzima *Smilje* za knjižnicu. Tim postupkom *Smilje* osigurava svoju prodaju i svrstava se u najdugovječnije hrvatske dječje časopise. Po književnim dometima *Smilje* i *Bršljan* su podjednaki, naime, obadva su težila tome da budu pisana tako da će se djeca čitajući ih „ugodno i korisno zabavljati, a uz zabavu oplemenjivati svoje buduće(!) čovječansko i domorodno pozvanje“.

⁵² Naši listovi za mladež. // Književna smotra: mjesečna priloga k Napretku. 1, 7(1883), str. 54

⁵³ *Smilje*: zabavno-poučni list sa slikama za mladež. / uredio Vjenceslav Zabož Marik. Zagreb : Hrvatsko pedagoško-književni zbor, tiskom Dragutina Albrechta. 1,1(1873). Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

⁵⁴ *Bršljan*: list sa slikama za mladež početnih škola. 1, 3(1874). Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Načelo poučavanja zabavom istaknuto u *Smilju* i *Bršljanu* „samo je plod paradoksalnog nastojanja da se udovolji specifično dječjim zahtjevima kako bi se dijete što uspješnije prilagodilo načelima i očekivanjima relevantnim za odraslu dob. U tom je pristupu zabava bila ustupak djetinjstvu, pouka pak zahtjevima što ih društvo postavlja pred djecu“⁵⁵. Za razliku od *Bosiljka* koji je namijenjen kako djeci tako i puku, što ukazuje da su djeca s pukom u spoznajnom pogledu izjednačena pa su im podjednako namijenjeni isti literarni sadržaji, u *Smilju* i *Bršljanu* se pretpostavlja i ustanovljava spoznajna razlika između djeteta i odraslog, a literarni sadržaji su u funkciji pouke. Rezultat toga je dominacija ćudoredne pripovijetke⁵⁶ kao žanra u kojoj pouka čini okosnicu radnje, kako u *Smilju* i *Bršljanu* tako i u ostalim dječjim časopisima, ali i općenito u cijeloj hrvatskoj dječjoj literarnoj produkciji 19. stoljeća.

2. 2. 3 Posrednici hrvatske dječje literature

Svi naši pisci do kraja stoljeća su mnogo prevodili, prerađivali, pohrvaćivali, priređivali itd., pri čemu su vrlo rijetko osjećali potrebu da navedu pravog autora. Katkada to nisu ni mogli jer ni ondje odakle su uzimali nije bio označen autor, a taj je možda i sam uzeo od nekog drugog poznatog ili nepoznatog. Tako se Filipović u predgovoru *Malog tobolca* ograđuje od krivnje riječima: „Da od prevedenih izvora naveo nisam, to nije moja krivnja, već ta okolnost, da i u knjigami, iz kojih sam ih crpio, njeni sastavitelji naznačeni nebiahu.“⁵⁷ Najviše su se prevodila djela njemačkih pisaca Franza Hoffmanna i Christophha Schmida, na čije se prijevode, osobito, obvezalo *Kolo mladih rodoljuba*⁵⁸, koje se baš po brojnosti tih prijevodnih izdanja prometnulo među najznačajnije izdavače za djecu toga vremena, a to su *Lavoslav Hartman* i *Hrvatsko pedagoško-književni zbor (HPKZ)*.

Njihovo pokretanje posebnih nizova⁵⁹ namijenjenih djeci pokazuje da i nakladnici vide svoju djelatnost na polju dječje književnosti kao nešto trajno i već etablirano. Uvidom u njihov fond može se steći najosnovnija slika razvoja hrvatske dječje knjige, prvenstveno pripovijetke kao najkarakterističnije vrste hrvatske dječje književnosti.

⁵⁵ Hameršak, M. Tvorbe djetinjstva i preobrazbe bajke. Str.175.

⁵⁶ O, danas neprihvatljivim, pedagoškim postupcima koji su se propagirali putem ćudoredne pripovijetke u hrvatskim dječjim časopisima vidi više u: Batinić, Š. „Crna pedagogija“ u hrvatskim dječjim časopisima 19. stoljeća. // Anali za povijest odgoja. 4(2004), str. 37-49.

⁵⁷ Citirano prema: Crnković, M. Nav. dj. Str. 14.

⁵⁸ Društvo je osnovano 1836. godine pod imenom Narodno duhovne mladeži društvo ili Ilirsko narodno društvo domorodne mladeži duhovne sjemeništa zagrepskoga, 1839. godine je ukinuto, iduće je obnovljeno, od 1844. godine se naziva Kolo mladih rodoljuba, od 1857. godine mijenja ime u Zbor duhovne mladeži zagrebačke. Vidi u: Crnković, M. Isto. Str. 17-18.

⁵⁹ Riječ je o bibliotekama HPKZ-a *Knjižnica za mladež* od 1878. godine i *Spisi za mladež* Lavoslava Hartmana od 1883. godine.

Knjižarska promidžba dječjih knjiga se kretala od one poprilično stidljive čije je uporište bilo u nezrelom shvaćanju diferencijacije između dječjeg i odraslog čitatelja preko one koja je tražila različitu duhovnu, političku ili prosvjetnu procjenu i potporu do one koja se besramno obraćala roditeljima putem izloga i reklama te se tako uskladila s inozemnim trendovima prema kojima je više od kompatibilnosti knjiga s odgojno obrazovnim zadacima bila važnija njihova primjerenost onomu što se smatralo trenutačnim dječjim potrebama.

2. 2. 4. Institucija „Nagrada knjiga“

Sastavljanje popisa nagradnih knjiga spominje se već 1788. godine kada je na sjednici naukovne komisije nadzornik narodnih škola bio pozvan neka sastavi i Kr. namjesničkom vijeću predloži na odobrenje popis nagradnih knjiga.⁶⁰ Knjige koje su se našle na popisu nagradnih knjiga imale su osiguran plasman naklade. Stoga ne čudi da su se hrvatski nakladnici u vrijeme kada je slobodno tržište slabo razvijeno sa siromašnim kupcima, sa siromašnom ponudom, sa slabim čitateljskim navikama i s velikom konkurencijom njemačkih i francuskih knjiga jagmili da Vlada preporuči njihove knjige, osobito one dječje, za nagrade koje se dodjeljuju najboljim učenicima.

Svjesno velikog utjecaja učitelja koji su u školama imali odlučujuću riječ pri izboru nagradnih knjiga, Carsko kraljevsko ministarstvo bogoštovlja i nauka bilo je prinuđeno 1852. godine donijeti uredbu u kojoj se između ostaloga kaže: „Usuprot pako na temelju mnogostrukog iskustva naročito zabranjuje se: sve samo učiteljem preporučene knjige školskoj mladeži u ruke davati, i dotične roditelje na istih kupovanje siliti.“⁶¹ Stoga je Ministarstvo preuzelo obvezu preporučivanja nagradnih knjiga.

Međutim, kako su se popisi nagradnih knjiga održali još dugo, vremenom su izgubili ponešto od karaktera dopuštenja, a dobili od preporuke. Tako su, primjerice, preporuke učitelja i njihov utjecaj na školske knjižnice uvelike doprinijele da HPKZ, koji je s učiteljima njegovao uzajamno prisne odnose, ispliva kao najznačajniji hrvatski dječji nakladnik uopće.

3. PREPREKE ČITANJU

Nakon industrijske revolucije, čitanje i pisanje, odnosno širenje knjige u narodu, postaju imperativ društvenog napretka. Svjesni moći knjige u širenju ideja, popravljajući

⁶⁰ Cuvaj, A. Nav. dj. Sv. 2. Str. 38.

⁶¹ Cuvaj, A. Isto. Sv. 4. Str. 107.

ćudoređa i ponašanja naroda, svjetovne i crkvene vlasti domišljale su se različitim načinima u rješavanju toga prvorazrednog društvenog problema. Međutim, više nego u drugim europskim zemljama, u Hrvatskoj su potencijalni čitatelji bili suočeni s brojnim preprekama. Nepismenost, nerazvijena tiskarska industrija, skućeno knjižno tržište i nerazvijena knjižarska mreža, relativna skupoća knjige, dijalektalne razlike između pojedinih hrvatskih zemalja, neujednaćena ortografija, politička rascjepkanost⁶²- sve su to prepreke koje su nekima bile nepremostive.

Ovdje ćemo se osvrnuti na tri prepreke koje se ističu kao najčešće ili najdugovječnije. Prva i najvažnija prepreka, koja tek u drugoj polovici 20. stoljeće više ne utječe na čitanje, bila je nepismenost. Zatim jezična prepreka, čiji utjecaj slabi nakon Ljudevita Gaja i standardizacije hrvatskog književnog jezika te promjenjiva prepreka uzrokovana nedostupnošću knjiga.

3.1. Nepismenost

Postojeće vjerske i svjetovne škole sve do potkraj 18. stoljeća pokušale su opismeniti onoliko dječaka i djevojčica koliko je društvu bilo potrebno za upravu, administraciju, izobrazbu svećeničkog kadra i za druge potrebe nužne za funkcioniranje društva. Tako je stanje u gradovima i trgovištima, gdje su postojale grupe zainteresirane za modernizaciju, bilo znatno bolje nego u seoskim sredinama.

Umni ljudi koji su željeli pomoći domišljali su se načinima kako neuki puk zainteresirati za napredne metode rada, posebice za čitanje i pisanje. Najznačajniju ulogu u tim nastojanjima imat će isusovci⁶³. Doskočivši problemu nedostatka škola kreću u misionarske pohode kojima su nastojali proširiti pismenost. Za ostvarenje svojih nakana napisali su i u velikim količinama tiskali male „abecevice“, tj. knjižice maloga formata, na malo stranica, u kojima su bile izložene osnovne upute za učenje čitanja, pisanja i računanja. Tiskali su i velik broj katekizama i drugih nabožnih knjižica namijenjenih puku, a veći dio tih knjižica dijelili su besplatno.

Međutim, nisu svi imali takav stav o opismenjavanju puka. Najmanje je feudalcima bilo u interesu da su seljaci pismeni pa nisu niti podupirali razvoj seoskih škola, a nisu niti morali jer je Ugarsko namjesništvo imalo vrhovni nadzor nad školama sve do druge polovice 19. stoljeća. Niži društveni slojevi (gradska sirotinja, seljaci, ribari) nisu ni sami shvaćali

⁶² Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata : od glagoljskog prvotiska (1483.) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835.). Knjiga II. Zagreb : Školska knjiga, 2005. Str. 334.

⁶³ O ulozi isusovaca vidi u: Isusovačko prosvjetiteljsko djelovanje. // Uloga katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva / Mijo Korade. Zagreb : Hrvatska akademija odgojnih znanosti, 1994. Str. 73-84.

potrebu slanja svoje djece u škole. Svoj prijekor uputio je svojim Slavoncima još Matija Antun Reljković u znamenitom djelu *Satir iliti divji čovik* (1762.) gdje je napisao:

„Jer Slavonac ne da svoje dice
da idu učiti A,B,C,
nego ima običaj ovaki,
kad mu rekneš, odgovori svaki:
*Ni moj otac nije znao štiti
al je mogao malo bolje piti;
naši stari nisu pisat znali,
al su bolje nego mi sada stajali.*“

I dalje ogorčno nastavlja:

„Voliš dite za krmci poslati
neg u skulu da se uči dati.“⁶⁴

Tek su ilirci pokrenuli ozbiljniju pripremu za organizaciju osnovnog školstva. Međutim, i u uvjetima širenja osnovnog školstva pretežni dio djece, osobito djevojčica, ostaje nepismen. Rezultat je to slabog posjeta škola, osobito izraženog 50-ih i 60-ih godina. To potvrđuju i riječi jednog od prvaka ilirskog pokreta, pjesnika i dramatičara Dimitrija Demetera: „Umjetnost čitanja bila je dosad rasprostranjena kod nas žalibože samo među velikaši, izobraženim plemstvom, duhovništvom i gradjanstvom, da, medju istimi gradjani nižjega zvanja bila je posve rijedka. Po naših selah morao bi čovjek Diogenovom lampom tražiti ljude, koji su se čitati učili, a i oni redki, kojim u dio pade ova sreća, kod tolike nemarnosti zemaljske gospode za duhovno blago svojih podložnikah, morali su, dok su odrasli, zaboraviti i ono malo što su naučili.“⁶⁵ Pitanje je u kojoj mjeri djeca prekidaju posjet školi radi poljskih radova i neprohodnih prometnica i da li uopće završe trivijalku⁶⁶.

Naime, nisu svi seljaci koji su pohađali osnovne škole i naučili čitati i pisati, ostali pismeni tijekom cijeloga života ako nisu imali prigode i potrebe čitati poneku knjigu napisanu na njima razumljivu, hrvatskom jeziku.

Uz sve ovo problem je i sam odnos prema knjizi, na što je upozorio 1844. godine ilirac Ljudevit Vukotinović (Farkaš): „Kad iz škole izajdu, već nikad na knjigu nepomisle. Niti molitvene knjige neimaju, jer ih se stide u carkvu nositi; drugi ljudi im se smiju i kažu: *dašta*

⁶⁴Reljković, M. A. *Satir iliti divji čovik.*/ priredila J. Vončina. Zagreb: 1988. Str. 893. Citirano prema: Stipčević, A. Nav. dj. Knjiga II. Str. 335.

⁶⁵Demeter, D. *Knjižestvo ilirsko.* // *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska.* 12, 42(1846), str. 186. Citirano prema: Stipčević, A. Nav.dj. Knjiga III. Str.297.

⁶⁶Trivijalke su niže početne seoske škole u kojima su djeca učila čitati, pisati i računati (trivium) te vjeronauk i po mogućnosti neka znanja nužna za zemljoradnju.

li misle, da su od njih pametnii, što u knjige gledaju... Oni se ožene, kad kući dođu, oru, siju, kopaju, i potrebu čitanja i pisanja neimajući, naravno sve zaborave.“⁶⁷ Ne samo da seljaci nisu čitali knjige nakon što su završili osnovnu školu nego su se pomalo i stidjeli pokazati svojim suseljanima da imaju neku knjigu u rukama, pa makar je tu bila riječ o bezazlenim molitvenim knjižicama.

Takav odnos seljaka prema knjizi još će neko vrijeme trajati, no u drugoj polovici 19. stoljeća doći će do pozitivnih pomaka koji će promijeniti vrlo polako, i ne svagdje na isti način, odnos seljaka prema knjizi, kao i prema pismenosti općenito. Ključnu je ulogu u tom odigralo sve razvijenije školstvo, s jedne, i drastično pojeftinjenje knjige, s druge strane. Mažuranićev školski zakon iz 1874. donosi zakonsku regulaciju obveznog polaska pučke škole za svu djecu stariju od sedam godina te regulaciju o obvezi osnivanja knjižnica pri pučkim školama. Njegova primjena, već u prvih deset godina, osigurala je ubrzano povećanje broja djece obuhvaćene školovanjem, porast kvalitete nastave i polagano ali stalno opadanje nepismenosti.⁶⁸ To je evidentno kad se sagledaju statistički podaci o broju nepismenih prije i poslije stupanja na snagu spomenutih zakonskih regulativa.

Prema najstarijim statističkim podacima koje imamo, iz 1869. godine za područje sjev. Hrvatske i Slavonije, tada je bilo 80,4% nepismenih starijih od šest godina. Te je godine objavljen popis stanovništva i ustanovljeno je da je „broj cijeloga žiteljstva preko 6 godina iznosio te godine 1.509.153 duša od kojih je znalo čitati i pisati 259.000 duša“, a to znači da je u prosjeku samo svaki peti stanovnik bio pismen.⁶⁹

Prema popisu stanovništva na istom području iz 1890. godine smanjio se broj nepismenih na oko 67%, a 1900. godine na 54% osoba nakon šeste godine života.⁷⁰

Međutim, tek u drugoj polovici 20. stoljeća razvoj školstva utječe na smanjenje nepismenosti do zanemarivih postotaka, pa tako nepismenost prestaje biti prepreka čitanju, čak i u najudaljenijim zaseocima. Može se pretpostaviti da su pojava sve većeg broja novina i televizije također odigrali važnu ulogu u sprečavanju reanalfabetizacije.

⁶⁷ Vukotinović, Lj. Nješto o školah pučkih. Zagreb: tiskom i troškom Franje Župana c. kr. p. knjigotiskara i knjigotaržca, 1844. Str. 29. Citirano prema: Stipčević, A. Nav. dj. Knjiga III. Str. 299.

⁶⁸ Mažuranićev školski zakon vidi u : Gross, M; Szabo, A. Prema hrvatskome građanskom društvu : društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća. Zagreb : Globus, 1992. Str. 409-414.

⁶⁹ Cuvaj, A. Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije : od najstarijih vremena do danas. 2. ispravljeno i popunjeno izd. Zagreb : Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, 1910 -1913. Sv. 6. 1911. Str. 12. Citirano prema: Stipčević, A. Nav. dj. Str. 297.

⁷⁰ Cuvaj, A. Nav. dj. Sv. 7. 1911. Str.22. Citirano prema: Stipčević, A. Isto.

3.2. Jezična prepreka

Nepostojanje jedinstvenoga standardnoga jezika stvaralo je nebrojene poteškoće u razvitku i širenju knjige u Hrvata sve do pojave iliraca i Ljudevita Gaja.

Pod utjecajem različitih čimbenika Hrvati su pisali i čitali na različitim jezicima. Latinski jezik⁷¹ mogao se smatrati univerzalnim jezikom jer se stoljećima upotrebljavao te su ga podjednako razumjeli u svim hrvatskim zemljama. To je bio jezik Katoličke crkve, na njemu su pisana liturgijska djela, ali i brojna druga osobito znanstvena djela. Dapače, svi koji su pisali knjige bili su skloniji latinskom nego narodnom jeziku jer su tako činili svoj rad dostupnim i drugim europskim narodima. Međutim, latinski je jezik učenih ljudi, običnom puku on je bio nerazumljiv. Dakle, puku, čak i pismenome, bile su nepristupačne tisuće knjiga hrvatskih autora na latinskom jeziku.

Uz latinski jezik, u primorskoj Hrvatskoj je u uporabi štokavsko i čakavsko narječja, te talijanski jezik, koji se nameće ne samo kao jezik knjige, već i administracije i uopće javnog života, a u sjevernoj Hrvatskoj u uporabi je kajkavsko narječje, na kojem se tiskaju literarna, povijesna, teološka i druga djela, ali se piše i njemačkim jezikom.

Da bi slika jezičnog pitanja bila potpunija, značajan je još jedan fenomen, koji nije bio nepoznat u tadašnjoj Europi, ali je u hrvatskim zemljama dobio dramatične oblike. Mnogi imućni ljudi bili su se toliko odnarodili da se nisu ni u javnom životu ni međusobno služili hrvatskim jezikom.⁷² O tom fenomenu cinično je pisao August Šenoa u svojim *Zagrebuljama*. Zvonimiri i Ljudmile, kako Šenoa naziva zagrebačke građane “imaju djece, sve same ‘slave’ i ‘slavice’, samo ‘mire’ i ‘mile’, jerbo čovjek narodan biti mora, pa je već i gospođa Ljudmila bila odbornicom u nekom narodnom društvu, ali i mali ‘slave’ i ‘slavice’, te ‘mirčići’ i ‘milice’ izjavljuju svoja čuvstva opet lerhenfeldskim dijalektom, jer se gospoži drugačije neće, ili jerbo nijednoga jezika na svijetu ne umije. I tako vam je to bez kraja i konca.”⁷³

Takvo stanje imalo je utjecaj na proizvodnju i prodaju knjiga na hrvatskom jeziku. Plemići, trgovci i drugi imućni građani, kupujući i čitajući knjige na stranim jezicima, zanemarivali su knjige na hrvatskom jeziku.

⁷¹ O ulozi latinskog jezika u Hrvatskoj prve polovice 19. stoljeća vidi u: Sikirić Assouline, Z. Latinitet u hrvatskom društvu prve polovice 19. stoljeća. // Radovi : radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. 41, 1(2009), str. 257-265. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=75829 (20. 07. 2016.)

⁷² O fenomenu višejezičnosti vidi u: Stipčević, A. Reading in Croatia - Past and Present. // Literacy without Boundaries : Proceedings of the 14th European Conference on Reading Zagreb, Croatia 2005. / ur. Gerry Sheil, Ivanka Stričević i Dijana Sabolović - Krajina. Osijek: Hrvatsko čitateljsko društvo, 2007. Str.13-16. Dostupno na: http://hcd.hr/wp-content/uploads/sites/356/2014/11/zagreb_conference_proceedings.pdf (21. 07. 2016)

⁷³ Šenoa, A. Zagrebulje i drugi feljtoni. Zagreb : 1980. Str. 265. Citirano prema: Hameršak, M. Višestruki odnosi i neočekivani ishodi. Str. 789.

Odlukom iliraca s Ljudevitom Gajem na čelu da se novoštokavski standard prihvati kao književni jezik svih Hrvata započelo je rješavanje problema jezične neujednačenosti. Njihova nastojanja, zbog prilika u kojima se tada Hrvatska nalazila, urodit će znatnijim plodom 60-ih godina, nakon pada Bachova apsolutizma. Tome svjedoče podaci o stanju u pučkom školstvu. Po statističkim podacima iz 1872. godine, u ondašnjoj Hrvatskoj, Slavoniji i Krajini bilo je ukupno 1056 pučkih škola, od toga „hrvatskih i srpskih 965, njemačkih samo 11, talijanskih 2, a miješanih 76.“⁷⁴ Može se zaključiti kako su duboke promjene nastale u upotrebi nastavnog jezika u školama, što je kao posljedicu imalo slabljenje stranih jezika u javnom životu Hrvatske.

3.3. Nedostupnost knjiga

U vrijeme kada je knjiga postala relativno jeftina, skućeno knjižno tržište i nerazvijena knjižarska mreža i druge neprilike podijelile su hrvatsko društvo u dva odvojena svijeta. S jedne strane stajao je sloj visokoobrazovanih ljudi koji su znali strane jezike, kojima su na raspolaganju bile knjige iz vlastitih knjižnica i one iz crkvenih, školskih i javnih knjižnica, koji su znali gdje i kako željenu knjigu nabaviti, koji su i sami aktivno sudjelovali u pisanju knjiga. Na drugoj strani stajala je većina stanovništva koja je teško dolazila do knjige i kojoj je najčešće jedina knjiga s kojom su se susreli bio molitvenik, katekizam ili slične knjižice koje su dijelili crkveni misionari.

U takvu društvenu sredinu ušli su ilirci, intelektualci bez određene klasne pripadnosti, s namjerom da stvaraju književnost na narodnom jeziku i da istisnu tragove stranoga duha u Hrvatskoj. Kako bi potpomogli prodaju i dostupnost hrvatskih knjiga otvarali su čitaonice. To je prvi put u povijesti hrvatskoga naroda da postoje ustanove koje su širom otvorile vrata onima koji nisu znali, ili nisu htjeli, čitati tuđinske knjige. Iz sačuvanih podataka o članovima ilirskih čitaonica vidljivo je da su to bili pripadnici srednjeg obrazovanog građanskog sloja. Takva struktura članstva u svim čitaonicama zadržala se i do kraja 19. stoljeća, kada se većina ilirskih čitaonica pretvorila u narodne knjižnice, kakve i danas imamo.⁷⁵

Najveći dio stanovništva, seljaci i gradska sirotinja, i dalje je teško dolazio do knjiga. Neki nisu mogli doći do knjiga zbog pomanjkanja javnih knjižnica, drugi nisu imali novca da kupe knjigu, od trećih su knjižnice bile jako udaljene, četvrti su bili nepismeni, a bilo je i onih

⁷⁴ Matković, P. Hrvatska i Slavonija u svojih fizički i duševnih odnošajih.// Spomenica za svjetsku izložbu u Beču 1873. Zagreb: štamparija D. Albrechta, 1873.Str. 124. Citirano prema: Stipčević, A. Nav. dj. Knjiga III. Str. 303.

⁷⁵ Stipčević, A. Nav. dj. Knjiga III. Str. 318.

koji su potpuno nezainteresirani za čitanje. Napredak u rješavanju tog problema ostvaren je 60-ih godina 19. stoljeća osnivanjem pučkih knjižnica. Bilo je zamišljeno da u njima polupismeni seljak ili pučanin u gradu može posuđivati knjige, i to upravo one, koje su svojim sadržajem namijenjene takvoj populaciji. Ovakve knjižnice bile su nužne u rješavanju pitanja koje se postavljalo i kojim su se bavili hrvatski preporoditelji, crkva, a potom i prosvjetni i društveni, pa i politički čimbenici hrvatskog društva, sve do kraja 20 stoljeća: kako širiti knjigu u seoskim zajednicama i u siromašnim slojevima gradskog stanovništva.

4. DJEČJE ČITATELJSKE NAVIKE

U današnje vrijeme gotovo nebitni, a u 19. stoljeću snažno oblikotvorni u formiranju čitateljskih navika djece pokazali su se neki dati društveni i prirodni faktori kao što su klasna zatim rodna i dobna pripadnost. Na koji način i u kojim smjerovima su spomenuti faktori utjecali ne samo na oblikovanje čitateljskih navika djece nego i na tadašnju literarnu produkciju namijenjenu djeci vidjet ćemo u daljnjem tekstu.

4.1. Klasna stratifikacija dječjeg čitanja

Preferiranje stranog jezika u odnosu na materinski kod imućnih plemićkih i građanskih obitelji, dakle, onih koji su si i mogli priuštiti knjige, rezultiralo je poplavom strane literature tijekom cijeloga 19. stoljeća. Anonimni je kritičar *Napretka* pisao da roditelji „osobito po gradovih“ često kupuju „svojoj djeci za darove njemačka i francezka djela“⁷⁶ Tako je među djecom iz imućnijih obitelji bila raširena strana produkcija, iako su zapravo mogla birati što će i na kojem jeziku čitati, dok se kod djece iz siromašnih obitelji, ako je suditi prema tadašnjim navodima da je „narod (...) siromašan, on ne može ni da hljeba smaže, a kamo li da još novca imao na takove stvari“⁷⁷, mogla naći tek koja knjižica nabožnog sadržaja, pučki kalendari ili najviše kakva jeftina pučka knjiga.

Dakle, društveni su status i financijske mogućnosti određivali što su djeca čitala, ali i kako su se i jesu li se, uopće, obrazovala. Tako, primjerice, prema „Ratio educationis“ iz 1806. godine nastavni program u svim djevojačkim školama nije bio isti. Djevojke u selima se „imaju poučavati u vjeronauku, u čitanju i pisanju, u materinskom jeziku, te u četiri glavne vrste računstva. K tome pridolazi i neprekidna obuka u ženskim ručnim radnjama“. Građanske kćeri poučavaju se „u vjeronauci, nauci o ćudoređu i tumačenju evanđelja, u

⁷⁶ Pričalice. // Napredak: časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. 22, 36(1881), str. 607.

⁷⁷ Naši listovi za mladež. // Književna smotra : mjesečna priloga k Napretku. 1, 7(1883), str. 54.

čitanju i pisanju domoljubnog štiva pisanog materinskim jezikom, u krasopisu i pravopisu, u računstvu, biblijskoj povijesti, te kućnim poslovima staleža iz kojeg potječu“. ⁷⁸ Predmeti za građanske djevojčice znatno su brojniji. Uz sve to, djevojke iz imućnijih obitelji mogle su imati i svoje privatne učitelje ili se obrazovati u drugim zemljama, što im je olakšalo i znanje stranih jezika. Stečeno se znanje ponajviše koristilo, u koraku s ostalom Europom, za čitanje ljubavnih pričica ili uzbudljivih ljubavnih romana. Djevojkama na selu i onim iz nižih gradskih slojeva nije bila potrebna pouka iz stranih jezika, a zanimanje su najčešće usmjerile na čitanje jeftinijih knjižica nabožnog sadržaja ili na kalendare.

4.2. Muško - ženska određenost čitanja

Navike u čitanju su se razlikovale i prema rodu. Sklonost prema knjigama laganog sadržaja pripisivala se, ne bez negativnih konotacija, mladim djevojkama, dok je za dječake bila predviđena nešto ozbiljnija literatura, ⁷⁹ koju su mogli birati iz šireg repertoara u odnosu na djevojčice. Jagoda Truhelka, jedna od rijetkih koja izuzima ciničan stav, ističe kao razlog takvom stanju stavove autora o ženskoj čitalačkoj publici pa prema tome i nedostatak prikladnih knjiga. „ (...) nema u cijeloj literaturi hrvatskoj tek nekoliko, koji bi zadovoljili zahtjevima, što se stavljaju na štivo za djevojke. Ne spominjući toga da se naši inače vrlo beletrističari u svojim umotvorinama uopće veoma malo osvrću na ženske prilike, na žensku čud - tek onako slatko ili prezirno, već iznašaju onake činjenice, koje ne mogu da djeluju blagotvorno i pozitivno na shvatljivost žene : to se nijedan od naših hrvatskih romana ne može dati u ruke mladoj djevojci. Opravdana je tužba, što se naš ženski svijet gotovo isključivo hrani tuđom beletristikom, napose njemačkom. No čudo nije. U prvom redu engleska a zatim njemačka literatura osvrće se već odavna na potrebe djevojačkog uzgoja (...)“ ⁸⁰ Iako još isusovci pišu nabožne knjižice koje su, bez sumnje, jednako namijenjene i dječacima i djevojčicama, pa tako plodni pisac Juraj Mulih u predgovoru katekizma *Pisanica duhovna* iz 1734. godine tumači kakve će sve koristi imati „vsako dite muško ili žensko“ bude li čitalo tu knjigu „za spas svoje duše“ ⁸¹, manjak knjiga koje se obraćaju ženskoj populaciji

⁷⁸ Cuvaj, A. Nav. dj. Sv. I. Str. 206-207.

⁷⁹ Sabolić, M. Svijet knjiga i žene 19. stoljeća. // Lucius: zbornik radova društva studenata povijesti hrvatskih studija „Ivan Lučić-Lucius“. 7, 12/13(2008), str. 217.

⁸⁰ Truhelka, J. Što da čitaju naše mlade djevojke. // Napredak : časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. 34, 11(1893), str. 167-168.

⁸¹ Mulih, J. *Pisanica duhovna* kerstianskoga nauka puna. Beč, 1734. Citirano prema: Stipčević, A. Nav.dj. Knjiga II. Zagreb : Školska knjiga, 2005. Str. 185.

karakterističan je za 19. stoljeće, a nastoji se nadoknaditi tek 1880.-ih⁸², dakle, u vremenu kad je i inače zabilježena sustavnija, snažnija i organiziranija produkcija hrvatske dječje knjige uopće. Razlog tome leži u nejednakim obrazovnim prilikama za dječake i za djevojčice.

Iako sustavna briga društva za obrazovanje djevojčica postoji još od kraja 18. stoljeća, sama realizacija kasni gotovo cijelo stoljeće radi nedostatka vjere u njegovu potrebitost i korisnost. Megan Hays iznosi podatke da je 1841./42. bilo ukupno 161 škola u Hrvatskoj i Slavoniji, koje je polazilo 6558 dječaka i 3114 djevojčica. Djevojčica je, dakle, bilo upola manje. U Dalmaciji je 1854./55. školske godine školu pohađalo samo 5 875 djece. Među njima je djevojčica bilo tek 1186. Valja naglasiti i to da je srednjoškolsko obrazovanje djevojkama najčešće bilo onemogućeno, jer su gimnazije i stručne škole bile namijenjene isključivo muškarcima. Tek je 1848. godine u Zagrebu otvorena dvogodišnja škola za učiteljice u samostanu Sestara milosrdnica⁸³.

Moglo bi se reći, da je obrazovanje djevojaka bilo u službi sklapanja uspješnog braka, a čitanje se nastojalo staviti u funkciju stvaranja poželjnoga ženskog identiteta, „ (...) ona neka čita one knjige, koje će ju poučiti o dužnosti supruge, kućanice i majke, koje će ju upoznati sa liepom i plemenitom ali teškom te napornom budućom odredbom njenom.“⁸⁴ Čak su i emancipirane žene onog vremena smatrale da se žena treba obrazovati samo kako bi se upoznala s moralnim vrijednostima društva te pripremila za svoju „prirodnu ulogu“ majke, domaćice i supruge, a ne iz duhovnih pobuda.⁸⁵

4.3. Dobna neosjetljivost literarne produkcije

Priručnici za početnu obuku u pisanju i čitanju te katekizmi sve do konca 18. stoljeća podjednako su namijenjeni odraslima i djeci, što nije toliko neočekivano i neprikladno kao činjenica da su u vrijeme kada je ustanovljena produkcija specijalizirane dječje knjige i kad su djeca izdvojena kao zasebna čitateljska skupina proizvođači prvih hrvatskih dječjih knjiga

⁸² Uglavnom je bila riječ o knjigama kao što su *Dobra domaćica*, *Žena u kući i društvu*, *Uzor djevojka ili kako da djevojka omili Bogu i ljudem*, *Sielo za zabavu i pouku*, u kojim se mladim djevojkama objašnjavalo kako se trebaju ponašati u obitelji i društvu, kakve vještine trebaju naučiti i slično. Usp. Majhut, B. Knjižnica za mladež HPKZ-a do 1918. // Umjetnost i dijete: dvomjesečnik za estetski odgoj, dječje stvaralaštvo i društvene potrebe mladih. 27, 4-5-6(1995), str. 262.; Stipčević, A. Nav. dj. Knjiga III. Zagreb: Školska knjiga, 2008. Str. 361-362.

⁸³ Hays, M. Valjane majke i blage kćeri: odgoj i izobrazba u nacionalnom duhu u Hrvatskoj u 19. stoljeću. // Otium: časopis za povijest svakodnevnice. 4, 1/2(1996), str. 61.

⁸⁴ Župan, D. „Uzor djevojke“ : obrazovanje žena u banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovine 19. st. // Časopis za suvremenu povijest. 33, 2(2001), str. 443.

⁸⁵ Ograjšek, I. Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. stoljeća. // Radovi- Zavod za hrvatsku povijest. 34-36(2004), str.99. Citirano prema: Sabolić, M. Svijet knjiga i žene 19. stoljeća. // Lucius: zbornik radova Društva studenata povijesti Hrvatskih studija „Ivan Lučić-Lucius“. 7, 12/13(2008), str.214.

nastavili s takvom praksom, što pokazuje da su smatrali da djeca, u odnosu na odrasle čitatelje, nemaju svoje specifične potrebe.

Interesantno je da su dječje knjige objavljene između kraja 18. i polovice 19. stoljeća čak zagovarale ideju o razlici između dječjeg i odraslog čitatelja iako su se obraćale kako djeci tako i njihovim, važno je reći, pismenim roditeljima ili odgajateljima, dok one objavljene od prve polovice do kraja 19. stoljeća podrazumijevaju da se djeca ne razlikuju od neobrazovanih odraslih.

Produkcija knjiga prve skupine počiva na ideji da je čitanje kolektivna djelatnost te da različiti čitatelji isti tekst čitaju na različite načine, sukladno tome i pred svoje čitatelje postavlja korjenito različita očekivanja. Primjerice, djeca i odrasli u *Mlaissemu Robinzonu* funkcioniraju u, već spomenutoj, čitateljskoj konstelaciji koja razmjenom doživljaja između djece i odraslih olakšava razumijevanje djela i čini ga zanimljivijim za čitanje kako djeci tako i odraslina.⁸⁶

Drugoj skupini pripadaju djela koja se kronološki podudaraju s početkom sustavne i organizirane produkcije hrvatske dječje knjige, pa do njenog vrhunca, a njihova produkcija počiva na ideji da se dijete od odrasloga razlikuje samo po stupnju znanja, ali ne nužno i time što na drugačiji način doživljava pročitano. Drugim riječima, dijete se izjednačavalo s odraslim, najčešće pod pretpostavkom da se odrasli puk „u umnom pogledu takodjer mladeži pribrojiti može“⁸⁷. Tako je prvi hrvatski časopis za djecu *Bosiljak* (1864.-1868.) bio, prema mišljenju njegova urednika Ivana Filipovića, prikladan osim „za mladež viših razredah glavnih školah, te nižih realkah i gimnazijah“ i za „sve prijatelje mladeži i za sam puk“.⁸⁸ Naime, ne samo da nije prisutna diferencijacija između djeteta i odrasloga pa je časopis osim za djecu prikladan i za učitelje, svećenike, odgajatelje te neobrazovane odrasle općenito, već štoviše, ne postoji ni diferencijacija unutar same dječje čitateljske skupine pa se časopis preporučuje čitateljima između desete i petnaeste godine.

Istovremeno je u pedagoškom diskursu zaživjela ideja o specifičnim dječjim potrebama i posebnostima dječje mašte u odnosu na maštu odrasloga, prema kojoj se dijete izdvaja iz nadređene mu skupine pučkih čitatelja, a kako se 19. stoljeće primicalo kraju i diferencira u odnosu na dob unutar same dječje čitateljske skupine. Tako Dragutin Klobučar u svom članku o učeničkim knjižnicama iz 1897. godine piše da se za svaku knjigu mora „znati, kojoj skupini pripada, jer ne ćeš isto štivo dati desetogodišnjem ili četrnaestogodišnjem

⁸⁶ Majhut, B. Pustolov, siročje i dječja. Str. 318.

⁸⁷ Filipović, I. Poziv na pretplatu. // *Bosiljak* : list za mladež. 1(1864). str.2. Dostupno na: <http://kgzdz.b.arhivpro.hr/?kdoc=11015470> (25. 07.2016.)

⁸⁸ Isto.

djetetu. Dobro bi bilo da je u katalogu učeničke knjižnice rubrika, iz koje bi se razabiralo, kojoj skupini pripada ova ili ona knjiga⁸⁹.

5. VRSTE DJEČJEG ČITANJA

Analizirajući dostupnu literaturu, uglavnom autobiografske tekstove i tekstove iz pedagoških glasila, kao i znatan broj sekundarnih izvora, interpretirat ću tadašnje dominantne, a danas rubne ili pak posve napuštene oblike dječje čitanja. Riječ je o vrstama dječjeg čitanja, koje su obilježje čitateljskih praksi djece od kraja 18. stoljeća do posljednjih desetljeća 19. stoljeća, odnosno, od početka produkcije djeci namijenjenih knjiga na hrvatskom jeziku do snažnijeg zamaha sustavne produkcije isključivo djeci namijenjenih knjiga, a nazivaju se dječje čitanje nedječjih knjiga i dječje čitanje odraslima.

5.1. Dječje čitanje nedječjih knjiga

Uglavnom zbog nedostupnosti dječje literature na hrvatskom jeziku, osobito u prvoj polovici 19. stoljeća, ali ponekad i zbog vlastitih književnih preferencija većina djece je čitala nedječje knjige, nasuprot onom manjem broju djece iz imućnih plemićkih i građanskih obitelji koja su bila, poput svojih roditelja, orijentirana na inozemnu produkciju u kojoj su dječje knjige tada već bile standardni dio ponude.

Djeca iz siromašnih obitelji i sredina, najčešće su bila osuđena na pučke kalendare ili kakvu drugu jeftinu pučku knjigu. Nasuprot Mijatu Stojanoviću koji se u svojim autobiografskim zapisima, kao što smo već spomenuli, osvrnuo na pučke knjige što ih je čitao u dječjoj dobi, Imbro Tkalac ju u *Uspomenama iz Hrvatske* pisao o grčkim i rimskim klasicima, te djelima Shakespearea, Byrona, Dantea i Schillera koje je čitao u razdoblju od trinaeste do devetnaeste godine života, dakle 1830-ih, kao i naslove iz povijesti, zemljopisa, filologije, arheologije, povijesti umjetnosti, prirodoslovlja, teologije, filozofije i politike⁹⁰. Tkalac je, budući da je govorio i čitao njemački, mogao birati iz šireg repertoara. Tim širega što su se njemačke dječje knjige prodavale i u Županovoj i u Hirschfeldovoj knjižari u Zagrebu. Međutim, od dječjih knjiga na hrvatskom jeziku, kao i većina njegovih vršnjaka, koji jesu polazili pučku školu, bio je osuđen na čitanku ili kakav drugi udžbenik, jer ih je u

⁸⁹ Klobučar, D. Učeničke knjižnice. // Napredak : časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. 29(1897), str. 457.

⁹⁰ Tkalac, I. Uspomene iz Hrvatske. / preveo Josip Ritig (Josip Rittig). Zagreb: Matica hrvatska, 1945. str 186-187. Citirano prema: Hameršak, M. Tvorbe djetinjstva i preobrazbe bajke u hrvatskoj dječjoj književnosti. Str. 104.

prvoj polovici 19. stoljeća izišlo samo nekoliko, namijenjenih uz odrasle i djeci. Sasvim sažeto rečeno, dječje je čitanje unatoč službenom početku hrvatske dječje književnosti⁹¹ tijekom prve polovice 19. stoljeća podrazumijevalo čitanje nedječjih knjiga.

Druga polovica 19. stoljeća i zamah produkcije hrvatskih dječjih knjiga,⁹² također nije dovela do radikalnih promjena čitateljskih navika djece. Godine 1864. pokrenut i djeci izrijekom namijenjen časopis *Bosiljak* imao je tek tridesetak pretplatnika.⁹³ Štoviše, u građanskim su obiteljima inozemne dječje knjige sve do kraja 19. stoljeća još uvijek bile jedine dječje knjige. Unatoč tomu što su se od sredine stoljeća pa do 1880-ih gotovo svi hrvatski nakladnici okušali i u produkciji dječjih knjiga.⁹⁴ Pravi razlog tome je, zapravo, ne nedostatak hrvatskih dječjih knjiga, nego nedostatak prikladnih dječjih knjiga. Još 1881. godine anonimni je kritičar *Napretka* pisao: “Do sele je naša literatura za mladež dosta siromašna, a ukusno i sa umjetničkoga gledišta valjano ilustrovanih djela, kao što ih imadu druge literature, nemasmo po gotovu”.⁹⁵

Do promjene dolazi tek u 1880-ima kada se i na hrvatskom počinju sustavno tiskati bogatije opremljene knjige poput slikovnica i ilustriranih knjiga koje su svojim izgledom mogle konkurirati pojmu dječje knjige koji su imali čitatelji orijentirani na inozemnu produkciju.⁹⁶

Međutim, zamah produkcije hrvatskih dječjih knjiga je skromno i sporo utjecao na promjenu čitateljskih praksi hrvatske djece, što se može objasniti aktualnom percepcijom knjige tijekom cijelog 19. stoljeća, kao rijetkosti i luksuza.⁹⁷ Osobito se to odnosilo na djecu iz nižih društvenih slojeva koja su nastavila i u godinama nakon produkcijskog zamaha dječje književnosti čitati nedječje knjige.⁹⁸

Naime, na osnovu rezultata suvremenih socioloških istraživanja čitateljskih praksi djece, prema kojima 1980-ih gotovo 50% djece u seoskim sredinama Hrvatske nije u kući

⁹¹ Usp. Majhut, B. Isto., Crnković, M. Nav. dj. i dr.

⁹² Usp. Isto.

⁹³ Sitnice. // *Bosiljak* : list za mladež. 1, 3(1864), str. 95. Dostupno na: <http://kgzdz.arhivpro.hr/?kdoc=11015470> (25. 07.2016.)

⁹⁴ Usp. Crnković, M. Nav. dj. Str.17-19.

⁹⁵ Pričalice. // *Napredak*: časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži. 25, 36(1881), str. 607.

⁹⁶ Usp. Batinić, Š.; Majhut, B. *Od slikovnjaka do Vragobe* : hrvatske slikovnice do 1945. Zagreb : Hrvatski školski muzej, 2001.

⁹⁷ Hameršak, M. Višestruki odnosi i neočekivani ishodi. Str. 789. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=87655 (26.07.2016.)

⁹⁸ Pitanja nezainteresiranosti puka za knjige nerijetko su predmet rasprava druge polovice 19 stoljeća. Usp. Klobučar, D. Što bi mogla učiniti škola, da narod knjigu što više zavoli?. // *Napredak*: časopis za učitelje, uzgajatelje i sve prijatelje mladeži. 37, 30(1893), str. 449-455. ; Karakašević, E. Što treba da čini škola, e da narod svoju knjigu što više zavoli. // *Napredak*: časopis za učitelje, uzgajatelje i sve prijatelje mladeži. 37, 16(1893), str. 241-244. i dr.

imalo slikovnicu,⁹⁹ da se zaključiti da su djeca još duboko u 20. stoljeću nerijetko čitala nedječje knjige.

5.2. Djeca kao čitatelji odraslima

Praksa čitanja koja podjednako podrazumijeva i slušanje, prastara je i podjednako poznata i u drugim zemljama. U novovjekovnoj Francuskoj odvijala se u sklopu *veillée-a* (okupljanja uoči nekog važnog događaja npr. bdijenje), u Njemačkoj *Spinnstube-a* (okupljanje radi spajanja rada sa životom npr. sijelo), a u Hrvatskoj je poznata kao *skupno čitanje*. Najčešće se pod tim pojmom podrazumijeva da netko odrasli čita drugima, u svrhu zabave ili razmjene mišljenja o nekoj temi. Međutim, u Hrvatskoj, pogotovo od druge polovice 19. stoljeća, nerijetko su ti koji čitaju bili djeca. Praksa da djeca čitaju odraslima osobito je raširena u seoskim sredinama, gdje vlada kako velika nepismenost tako i nedostupnost knjiga, ali nije nepoznata i u plemićkim obiteljima gdje se prakticirala iz ponešto drugačijih razloga.

U prvoj polovici 19. stoljeća dječje čitanje odraslima zapravo je više podrazumijevalo naknadno pripovijedanje onoga što su djeca pročitala u školi. Uporište tome leži u činjenici da je vrlo mali broj djece koja su polazila školu bio sposoban samostalno čitati te da je još manji kod kuće posjedovao za ovu nakanu prikladnu knjigu. Stoga, kad bi se nekom od tih „đaka“ kasnije u životu u ruke dala nova početnica ili koja druga knjiga „izim njegova molitvenika, kojega znade naizust kao pietao svoj piev“ on bi je u najboljem slučaju znao tek „sabitati glas za glasom, kao sliepa koka zrnje“.¹⁰⁰

Ideja dječjeg čitanja odraslima osobito je zaživjela od sredine 19. stoljeća s hrvatskim prosvjetiteljima, koji su je snažno zagovarali i promovirali. Davorin Trstenjak u svojem savjetniku *Dobra kućanica* iz 1880. godine piše o „toploj seoskoj sobi“ u kojoj „sjedi oko stola družina, a kod peći starci i nejak a djeca im u krilu. Starci puše, stari maćak zvrnda i dobrika se maloj djevojčici. Djevojke i žene predu, a dječko, koji je već školu svršio, čita na glas, „Govedarstvo“ od M. Kučenjaka i tumači im ga.“¹⁰¹ Dok je Trstenjak zagovarao čitanje bilokakvih knjiga, onih koje su u narodu već raširene, drugi su se zalagali za osnivanje pučkoškolskih knjižnica.

Osnivanjem pučkoškolskih knjižnica riješio bi se problem nedostatka knjiga, dok bi djeca svojim glasnim čitanjem posuđenih knjiga iz knjižnice odraslima, utjecala na

⁹⁹ Kermek - Sredanović, M. Književni interesi djece i omladine. Zagreb : Školske novine, 1985. Str. 43-44.

Citirano prema: Hameršak, M. Nav. dj. Str. 790.

¹⁰⁰ Wölfl, P. Dvie tri o polasku pučke škole. // Napredak: časopis za učitelje, uzgajatelje i sve prijatelje mladeži. 23, 34(1879), str. 538.

¹⁰¹ Trstenjak, D. *Dobra kućanica*. Zagreb: Hrv. pedagoško-književni zbor, 1897., str. 37-38. Citirano prema: Hameršak, M. *Tvorbe djetinjstva i preobrazbe bajke u hrvatskoj dječjoj književnosti*. Str. 116.

poboljšanje položaja knjige u hrvatskom društvu. Gotovo svi koji su se zalagali za osnivanje školskih knjižnica ističu tu mogućnost kao glavno opravdanje svojih nastojanja. Tako jedan među prvima od njih tvrdi : „(...) jerbo bi mladež što bi joj se dopalo čitala glasno kod kuće, te time i u njih pobudila ljubav k čitanju, te bi i oni rado posegli za knjigom, a i svojoj djeci kad i kad kakovu knj(j)ižicu rado kupili.“¹⁰²

Obiteljsko čitanje u plemićkim i dobro stojećim građanskim obiteljima razlikuje se od onoga u seoskim kućanstvima. Svi su članovi u građanskoj obitelji pismeni i svi oni čitaju knjige koje imaju u kućnoj knjižnici ili koje pak posuđuju u javnim knjižnicama ili od poznanika. Ovdje se, obiteljskim čitanjem, nastojalo utjecati na odgoj djece ili bi se razmjenjivalo mišljenje o pročitanom. Po uputama koje je formulirala poznata spisateljica Jagoda Truhelka, roditelji ne smiju dopustiti mladim djevojkama da same biraju knjige koje će čitati: „Majke ne mogu biti dosta pozorne kad u svoju kuću unašaju knjige. Dobar se roman nek čita za tihe večeri u porodičnom krugu, na što se zgodan razgovor o pročitanom nadovezati daje. Tu može mati ili otac najbolje djelovati za razvitak ukusa, ćuti i ćudorednosti svoje djece. Po načinu, kako im kćeri ili sinovi sude o ljudima, njihovim osjećajima i djelima, otvara se roditeljima uvid u duše svoje djece i uzgoj dobiva time važno pomagalo, gdje treba što god ublažiti, jačati, odstraniti.“¹⁰³ Dakle, najbolji način da se djeca, osobito djevojke, ne pokvare, bio je da se knjige čitaju naglas u krugu obitelji i da potom roditelji objasne kako što treba razumjeti.

5. 3. Djeca kao društveni agensi

Opisane vrste čitanja su kod nas promovirali, njegovali i poticali svi, koji su imali utjecaj, počevši od crkvenih preko svjetovnih i školskih vlasti pa do roditelja. Opravdanje za to, dakako, počiva u činjenici da se skupno čitanje može kontrolirati pa onda i shvaćanje pročitanoga oblikovati za razliku od privatnog čitanja gdje sam čitatelj ima kontrolu nad pročitanim, ali i u specifičnom shvaćanju utjecaja dječjeg čitanja o čemu će u daljnjem tekstu biti govora.

Kako se u 19. stoljeću, općenito, o knjigama govorilo kao o agensu napretka, mediju prosvjedenja puka, čimbeniku nacionalne emancipacije i sl. Po logici stvari, važan doprinos se, dakle, pripisivao knjižnicama. Tadašnji, već spomenuti, inicijatori hrvatskog kulturnog, ekonomskog i političkog boljitka podudaraju se u nastojanjima ali i u mišljenju da bi

¹⁰² Topolčić, I. Važnost i korist djačkih školskih knjižnica. // Hrvatski učitelj: časopis za školu i dom. 2, 4(1878), str. 55. Gotovo u riječ isto ponovili su i drugi njegovi suvremenici. Usp. Klobučar, D. Što bi mogla učiniti škola, da narod knjigu što više zavoli?. Str.452. ; Karakašević, E. Nav. dj. Str. 242. i dr.

¹⁰³ Truhelka, J. Nav. dj. Str. 166-167.

osnivanjem pučkoškolskih knjižnica „svoj narod duševno i materijalno podigli“¹⁰⁴. Tako primjerice pedagog i prosvjetni pisac Vjekoslav Mařík raspravljajući o stanju u kojem se nalazi seljak, piše: „A što da rečem o seljaninu našem? Istina je on čitati neznade, ali on bi rado slušati, kad bi njemu djeca njegova čitala ovu ili onu zabavnu i poučnu knjigu. (...) On bi mnogu pogriješku u gospodarstvu i poljodjelstvu svojem popravio, i to osobito onda kad bi se u javnih knjižnicah nalazile knjige o gospodarstvu.“¹⁰⁵

Vidljiv je specifičan način, u odnosu na ostale razvijene europske zemlje, na koji bi se predviđena funkcija knjižnice realizirala. Knjige iz knjižnica trebale bi pridonijeti prosvjećenju puka tako što bi ih djeca odraslima glasno čitala. Time dječje čitanje nije bilo ulaganje u kulturni kapital koji će se oploditi kad djeca-čitatelji odrastu i postanu punopravni članovi zajednice nego su učinak čitateljske djelatnosti djeteta smještali u sadašnjost. Od djece se, dakle, očekivalo da i prije nego postanu ravnopravni članovi društva, svojim znanjem, bolje rečeno vještinom, pridonese prosperitetu zajednice, države ili nacije¹⁰⁶

Dakle, vizija djeteta kao nosioca napretka temeljila se na, danas uglavnom napuštenim praksama, čitanju naglas i čitanju dobno nespecificiranih knjiga, ali i na specifičnom shvaćanju djeteta kao neobrazovanog odraslog prema čemu su djeci i puku primjerene iste knjige. Otprilike od 1870-ih u Hrvatskoj su se počele nizati izjave¹⁰⁷ o prihvatljivosti ili neprihvatljivosti pojedinih naslova za djecu, ove ili one dobi, o specifičnim potrebama djece u odnosu na odrasle, sve se više apeliralo da roditelji djeci tumače knjige te se time od djece, bar na teorijskoj razini, više nije očekivalo da su nositelji napretka, dok su u praksi djeca obrtnika, seljaka, radnika i sl. imala tu ulogu sve do potkraj druge polovice 20. stoljeća.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Topolčić, I. Važnost i korist dječjih školskih knjižnica. // Hrvatski učitelj: časopis za školu i dom. 2(1878), str. 55.

¹⁰⁵ Mařík, V. Javne knjižnice. // Narodna knjiga: kalendar za prestupnu godinu 1860. Zagreb, 1860. Str. 195. Citirano prema: Stipčević, A. Nav. dj. Knjiga III. Zagreb: Školska knjiga, 2008. Str. 307.

¹⁰⁶ Hameršak, M. Višestruki odnosi i neočekivani ishodi : prvo stoljeće hrvatske dječje književnosti iz vizure povijesti čitanja, knjige i djetinjstva. // Časopis za suvremenu povijest. 41, 3(2009), str. 801. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=87655 (21.07.2016)

¹⁰⁷ Prve izjave o bezinteresnom zadovoljavanju specifičnih potreba djeteta kao autonomnog bića kroz njemu prikladnu literaturu. Usp. npr. Ester, Gj. Duševni život djece. Napredak: časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. 15(1862), str. 228-251. ; 16(1862), str. 248-259. ; Reiger, J. Uzgoj mladeži: mašta ili razumniva. Napredak: časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. 16(1868), str. 241-244. ; Buzina, K. Priča i djetinja duša. Napredak: časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. 22(1884), str. 341-346.

¹⁰⁸ Hameršak, M. Tvorbe djetinjstva i preobrazbe bajke u hrvatskoj dječjoj književnosti. Str. 124.

6. USMJERAVANJE I OBLIKOVANJE DJEČJEG ČITANJA

Zabrinuti zbog pada morala i udaljavanja od tradicionalnih moralnih vrijednosti uslijed demokratizacije i desakralizacije čitanja, pojave novih literarnih žanrova i novih čitateljskih trendova te drugih promjena koje su se dogodile u 19. stoljeću na području kulture pisane riječi i čitanja¹⁰⁹ tadašnje crkvene, svjetovne i školske vlasti složile su se, smatrajući to svojom dužnošću, oko zajedničkog nastojanja da razvijaju, usmjeravaju i oblikuju čitateljske navike mladih. Sustav cenzure, koji je zabranjivao tiskanje, čitanje i raspačavanje svega što se držalo neprimjerenim i lošim te moglo čovjeka poticati na zlo i neposluš, a koji je bio organiziran i od crkvenih i od državnih vlasti, bio je jedan vid kontrole, a davanje savjeta i preporuka za čitanje drugi.¹¹⁰

6.1. Preporuke za čitanje

*„(...) čela létī od cvīetića do cvīetića, ali nepada na cvīete
nemirisne; táko i ti čini, bieži knjige nećudo-rédne, one silē pámet i
prēko-vrácaju, kvarē sárce, što téško škodī čovīeku koi nè može
ovakīem knjigam dostignut nīegda onī mīr dūševnosti, kojeg sámō
mogū-mu dàti knjige ćudorédne.“¹¹¹*

Preporukama za čitanje se mladima željelo ukazati na ono što (i kako) bi valjalo čitati, a što bi svakako trebalo izbjegavati. Time su crkvene, svjetovne i školske vlasti nastojale utjecati na literarni ukus i oblikovanje čitateljskih navika mladih kako bi ih držali u okvirima prihvatljivoga moralnog ponašanja, ali i lojalnosti i poslušnosti.

Preporukama za čitanje promovira se ponajprije čitanje djela vjerske i duhovne provenijencije (katekizama, molitvenika, pobožnih i duhovnih knjižica), ali i putopisa, životopisa, povijesnih, zemljopisnih i prirodoslovnih djela te djela praktične naravi. Čitateljima se savjetuje da pažljivo odabiru knjige koje će čitati te izbjegavaju one koje su smatrane nekorisnima, lošima ili nepoćudnima, a to su, oko čega su se svi slagali, prvenstveno ljubavni romani i slična literatura upitne moralne vrijednosti. Činilo se to putem moralno-

¹⁰⁹ Opširnije o promjenama na području kulture pisane riječi i čitanja kako u Europi tako i u Hrvatskoj vidi u : Lakuš, J. Čuvari javnog ćudoređa : crkveno-vjerska i pedagoška nastojanja oko oblikovanja čitateljskih navika hrvatske mladeži 19. stoljeća. // Croatica Christiana periodica. 37, 71(2013), str. 105-108. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/108764> (08.08.2016.)

¹¹⁰ Isto. Str. 124.

¹¹¹ Stazić, A. Grammatica della lingua illirica. Zara : Battara, 1850. Str. 26–27. Citirano prema: Lakuš, J. Nav. dj. Str. 110.

didaktičkih knjiga i časopisa, pedagoških traktata, priručnika o lijepom ponašanju, ali i putem nabožnih knjižica i druge literature duhovne provenijencije.¹¹²

Prvenstveno se, iako ne i isključivo, nastojalo opomenuti mlade djevojke, i to iz viših društvenih slojeva, koje su se zbog svoje naravi smatrale povodljivijima od mladića, ali i njihove roditelje, osobito majke. Jagoda Truhelka, kao i mnogi pedagozi tog vremena, smatra da ljubavni romani loše djeluju na mlade djevojke jer „kriju u sebi otrov, koji se po malo pretače u dušu, kvari srce, uzburka maštu i iskrivljuje duh i razum“ te „privikavaju da se svijet gleda kao kroz šareno staklo“¹¹³ stoga neka one čitaju „samo onu knjigu, koju ne će smjeti skrivati od majke“, a „dužnost je majke i uzgojiteljice, da strogo nadzire čitanje svojih gojenica“¹¹⁴.

Kako bi nadzor nad čitanjem bio potpun promovira se tradicionalno skupno čitanje, u krugu obitelji ili od svećenika za oltarom, jer se tako pročitano i tumačilo čime se u korijenu onemogućavalo neprimjereno shvaćanje i interpretacija. S tim u skladu prednost se daje racionalnom čitanju koje podrazumijeva izbjegavanje predugog, preemocionalnog i prestrastvenog čitanja. Strastvenost se posebno smatrala pogubnom za mladiće te ih se različitim upozorenjima nastojalo odvratiti od čitanja „nevaljalih, ludih i za srce otrovnih romana, koi mlađahnu fantaziju uspaljuju, mlade ljude soblažnjavaju, i čustvo nevinosti utamanjivaju“¹¹⁵.

Kako do želje za čitanjem nekorisnih romana i druge lascive, te neprimjerene literature ne bi došlo važno je usmjeravati djecu te ih još od pučkoškolskih dana izložiti pomno odabranoj literaturi. Tako učitelj Dragutin Klobučar apelira na učitelje da oprezno i pažljivo grade fond školske knjižnice. „U učeničku knjižnicu ne će učitelj metati novele i romane, n.p. od „Matice hrvatske.“ Jer čitanje pripovijesti i romana ne pristaje za mladež srednjih škola, a kamo li djetetu u pučkoj školi. Tim se bo za cijelo raspiruju strasti osobito putene u mladenačkoj naravi i utire put moralnoj pokvarenosti. Za djecu u 2. i 3. razredu su priče, basne, legende (životi svetaca), hrvatske pripovijetke, povijesne priče, kratke i lako shvatljive slike iz naravi, pjesme o domovini i životopisi vladara. U četvrtom razredu i opetovnici daje se već takovo štivo, što učeniku treba za opće obrazovanje, a to su opširniji pučki i djetinji spisi, izabrane pjesme i djela hrvatskih pjesnika, spisatelja i umjetnika.“¹¹⁶

¹¹² Što valja čitati, a što izbjegavati i putem čega se to promoviralo vidi u: Lakuš, J. Nav. dj. Str. 109-122.

¹¹³ Truhelka, J. Nav. dj. Str. 164.

¹¹⁴ Isto. Str. 166.

¹¹⁵ Nikolajević, Đ. Mladić kako treba da se izобрази s kratkim dodatkom kako se treba na školama i po vladati. Zadar: Knjigopečatnja Braće Batara, 1840. str. 79–80. Citirano prema: Lakuš, J. Nav. dj. Str. 121.

¹¹⁶ Klobučar, D. Što bi mogla učiniti škola, da narod knjigu što više zavoli?. Str. 452.

Upravo postojanje brojnih upozorenja i preporuka, u različitim izvorima, svjedoči o tome da se na području Hrvatske, ipak, nedozvoljena literatura rado čitala te da je do zainteresiranih čitatelja stizala različitim, dobro organiziranim inozemnim kanalima jer je uglavnom i bila riječ o stranim romanima dok se hrvatska literarna produkcija još uvijek kretala u tradicionalnim okvirima te se zasnivala ponajviše na djelima duhovne provenijencije.

Strast, bilo koje vrste, se držala neprihvatljivom, pa se tako i strast za čitanjem osuđivala jer je čitanje ponajprije trebalo imati duhovnu i obrazovnu komponentu, a nipošto zabavnu. Najugroženije od pretjeranog čitanja su, dakako, djevojke, ali da i na mladiće to može štetno utjecati upozorio je svećenik Ferdo Rožić iznoseći što im se može dogoditi ako pretjerano čitaju: „Tijelo omlitavi, pogoduje se nagnuću spolnih neurednosti, osjetila izgube svoju oštrinu, pamćenje i razum malo po malo slabe, fantazija je odviše podražena, a volja za pažljivost kao što i svaki ozbiljni posao slomljena.“ Da bi se takve negativne posljedice izbjegle, smatra Rožić, roditelji i pedagozi trebaju paziti da „radi čitanja nikako ne zanemare izgrađivanje tijela, a prije svega neka se za odgoj brine oko toga, da se čitanje ni u kojem slučaju ne izrodi u premnogo čitanje“.¹¹⁷

6.2. Sustav cenzure

U vrijeme kada u Europi pomalo sazrijeva uvjerenje o negativnim posljedicama pretjerane cenzure na cjelokupni razvoj društva te dok se sve više priča i piše o slobodi tiska Hrvatska se, ponajviše od svih, našla na udaru jednog od tadašnjih najsavršenijih cenzorskih sustava. Riječ je o austrijskoj cenzuri od 1810. do 1848. godine koju je vodio grof Josef Sedlnitzky (1816.-1848.) pod okriljem kneza C. W. L. Metternicha, ali i samoga cara, prema kojoj se nije smjelo tiskati ili prodavati ništa što bi bilo protivno vjeri i društvenom poretku, te što bi potkopavalo moral građana, niti se takvo što smjelo čitati ili unijeti u Carevinu.

Toj prirodi skloni pa zbog toga i pod osobitom paskom cenzora našli su se književno umjetnički tekstovi. Carske smjernice za njihovo cenzuriranje otprilike govore ovo: „Zabavne knjige za šire čitateljstvo i puk cenzurirat će se sa svom strogošću, a tekst će se pročistiti od svega što bi moglo štetiti vjeri, ćudorednosti, odanosti dinastiji i društvenom poretku, čak i ako se radi o skrivenim aluzijama. Zabranit će se sva djela koja uzbuđuju maštu, kao što su

¹¹⁷ Rožić, F. Lektira za mladež. // Vjesnik Književnog društva sv. Jeronima. 4, 4-5(1917), str. 186-189. Citirano prema: Stipčević, A. Stipčević, A. Nav. dj. Knjiga III. Zagreb: Školska knjiga, 2008. Str. 313.

jeftini ljubavni romani. Nešto će blaže cenzori postupiti s klasičnim djelima svjetske književnosti.“¹¹⁸

Dakako, da su strogi propisi cenzure utjecali i na fondove javnih knjižnica koji su uslijed tih prilika, prvenstveno, bili sastavljeni od knjiga na stranim jezicima. Svima je bilo jasno da zabranjene knjige privlače čitatelje, osobito one učenije, koji su najčešće imali i svoje privatne knjižnice ili su knjige posuđivali od prijatelja, što je cenzorima otežavalo posao praćenja zabranjenih knjiga pa je 1843. godine donesen dokument¹¹⁹ prema kojem cenzori imaju pravo uvida u popise knjiga privatnih knjižnica nakon smrti vlasnika.

Zabranjene knjige, kao tražena i dobro prodavana roba, stizale su u knjižare zahvaljujući dovtljivosti njihovih vlasnika. Tako Imbro Tkalac piše o omiljenoj mu knjižari: „Duhovno izgladnjela hrvatska publika našla je kod Hirschfelda sve što bi joj duhovni apetit potaknulo i zadovoljilo. Na taj je način Zagreb preplavljen knjigama koje su u Austriji zabranjene, a iz Zagreba su te knjige dalje išle po cijeloj Hrvatskoj.“¹²⁰

Može se zaključiti da je i samo pisanje na hrvatskom jeziku bilo protivno interesu Beča i Budimpešte što je ostavilo katastrofalne posljedice na cijeli lanac proizvodnje i distribucije hrvatske knjige. To je posebno bilo izraženo u sjevernoj Hrvatskoj, gdje su ilirci, tj. narodni preporoditelji, započeli svoju borbu za duhovni i gospodarski preporod hrvatskog naroda, bez društvene, političke i vojne moći, vidjeli su preporoditelji u knjizi najučinkovitije oružje za borbu protiv tuđinske vlasti. Tako je borba protiv cenzure postala važnom sastavnicom borbe za afirmaciju hrvatske knjige. Važnu ulogu u toj borbi odigrale su čitaonice koje su se osnivale diljem Hrvatske pod geslom „za pouku i zabavu“¹²¹ te ih kao takve austrijske vlasti nisu mogle zatvoriti jer je sličnih čitaoničkih društava bilo po cijeloj Europi.

Godine 1848. cenzura se privremeno, ali ne i u potpunosti, ukida. Bilo je naivno vjerovati da je to značilo i slobodu tiska jer su ubrzo doneseni novi propisi i zakoni koji su gotovo na isti način restriktivno ograničavali manevarski prostor pisaca i nakladnika. Cijela zbrka koja se stvorila količinama tih propisa sređena je 1851. godine u vrijeme apsolutističke vladavine Alexandra Bacha koji kao ministar unutarnjih poslova donosi oštriji zakon o tisku. Mnogi su se intelektualci, uslijed straha od posljedica, pasivizirali, što će se negativno odraziti na proizvodnju hrvatske pisane riječi. Mnoge se čitaonice zatvaraju ili mijenjaju svoj naziv.

¹¹⁸ Pederin, I. Austrijska cenzura od 1810. do 1848. i njezin utjecaj na razvitak knjižnica u Dalmaciji. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske. 30, 1-4(1987), str. 22.

¹¹⁹ Vidi u : Isto. Str. 474.

¹²⁰ Tkalac, I. Nav. dj. Str. 132-133. Citirano prema: Stipčević, A. Nav. dj. Knjiga III. Str.477.

¹²¹ Stipčević, A. Nav. dj. Knjiga III. Str. 480.

U razdoblju od pada Bachovog apsolutizma (1860.) pa do rasula Austro-Ugarske Monarhije (1918.) cenzura je usmjerena više prema novinarima nego li prema književnicima. Novine su donosile vijesti i komentare o najnovijim događajima, o živućim ljudima, o njihovim vrlinama i manama, o skandalima u višim krugovima i sl. te su zbog takvog svog sadržaja, ali i svoje cijene bile tražene i čitane među širokim slojevima čitateljstva. Međutim, ni same cenzore više nije krasila ona predanost i revnost kao u vrijeme Metternicha ili Bacha pa je i izdavanje hrvatske knjige doživjelo svoj dugoočekivani procvat.

7. ZAKLJUČAK

U 19. stoljeću su, na svjetskom planu, riješene sve dvojbe oko stvaranja prikladne literature za djecu te ono povijest zadužuje velikim dječjim piscima kao što su, primjerice, Braća Grimm, H. C. Andersen, L. Carroll, C. Collodi, O. Wilde i mnogi dr.¹²², danas sve klasici. I dok su se diljem svijeta djeca čitajući njihova djela mogla nesmetano zabavljati puštajući svoju maštu da nesmetano leti „kano prosta ptica u zraku“¹²³ u Hrvatskoj vladaju ponešto drugačije okolnosti. Hrvatskoj će, nažalost, trebati još jedno stoljeće da prevaziđe slabosti i da svojim dometima na području književnog stvaranja za djecu postane konkurentna drugim razvijenim zemljama.

Brojne nepovoljne okolnosti u kojima se našla Hrvatska u 19. stoljeću značajno su utjecale na čitateljske prakse djece među kojima je dovoljno spomenuti samo one najbitnije kao što su: nesređeno pitanje književnog jezika, velika nepismenost, nesređeno školstvo, nedostatak tiskara i nakladnika, slaba ili nikakva mogućnost da nakladnik ostvari dobru zaradu tiskanjem knjiga za djecu, slab interes pisaca za dječju knjigu i siromaštvo. I ako, samo nakratko, razmislimo o ovim lošim okolnostima koje su zadesile hrvatsku dječju pisanu produkciju, može nam biti jasno koliko su hvale vrijedni naponi svih onih entuzijasta koji su pokušali napraviti nešto da se stanje pomakne nabolje. Teško je tada osuđivati svećenike što su promovirali duhovnu literaturu ili prosvjetitelje što su se zalagali za pretjeranu didaktičnost svojih tekstova. Ako im nešto i možemo zamjeriti onda je to pretjeran oprez.

Vođeni općeprihvaćenom tezom da samo „ono što se djetetu od djetinjstva u srce usadi, i što čovjek od djetinjstva ponese u muževnu svoju dob, ostaje stalno“¹²⁴ svi koji imaju utjecaj i moć nastoje kontrolirati ne samo što, gdje, kada i kome djeca čitaju nego i kako te

¹²² Crnković, M.; Težak, D. Nav. dj. Str. 51-83.

¹²³ Metafora je uzeta iz rasprave koja je prva kod nas dječju maštu definirala kao različitu od mašte odrasloga: Ester, Gj. Nav. dj. Str. 229.

¹²⁴ Perić, (Filipović, I.) Pravac naše književnosti. // Neven: zabavan, poučan i znanstven list. 4(1858), str. 60.

zašto čitaju. Stoga se kod nas duže nego u drugim razvijenim zemljama, zadržao običaj skupnog čitanja tijekom kojeg bi, u školu iduće, dijete glasno čitalo grupi slušatelja pri čemu su se, najčešće, radi opsežnijeg utjecaja, a počesto i uslijed nedostatka prikladnije literature čitale nedječje knjige. Takvo čitanje, za razliku od individualnog čitanja u sebi onemogućava samostalno dublje razmišljanje, ali i, što je još opasnije, osobnu interpretaciju pročitanoj pa je kao takvo vrlo prikladno za njegovanje hijerarhijskog sustava tadašnjeg hrvatskog društva.

Danas nas nasmijava tvrdnja u kojoj je opisana, tada vjerojatno revolucionarna, metoda školskog rada „čitali smo tako po cijeli razred skupa vičući, da ne bi čuo grmećeg Boga“¹²⁵ jer je općeprihvaćeno da djeca, kao i odrasli, čitaju u sebi, kao uostalom, i da čitaju dobno specijalizirane knjige, stoga ovaj rad može biti zanimljiv jer govori o počecima međusobnog prožimanja dječjih čitateljskih praksi i dječje literature te o njihovim višestrukim odnosima i nerijetko posve neočekivanim ishodima.

¹²⁵ Stojanović, M. Crtice iz doba moga školovanja. Str. 21.

8. POPIS LITERATURE

Barac, A. Kupci i čitaoci. // Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije: književnost ilirizma. Knjiga I. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1954.

Barac, A. Zapisi o književnoj publici. // Članci o književnosti. Knjiga 2. Zagreb : Binoza, s. a. Str. 85-128.

Basariček, S. Čitanka. // Pedagogijska enciklopedija. / uredili Stjepan Basariček ...(et al). Zagreb : Hrvatsko pedagoško književni zbor, 1895-1906. Sv. 1. 1895. Str. 149-152.

Basariček, S. Pitanje ob uredjenju naših čitanak. //Napredak : časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. 10(1870), str. 73-75.

Batinić, Š. „Crna pedagogija“ u hrvatskim dječjim časopisima 19. stoljeća. // Anali za povijest odgoja. 4(2004), str. 37-49.

Batinić, Š.; Majhut, B. Od slikovnjaka do vragobe : hrvatske slikovnice do 1945. Zagreb : Hrvatski školski muzej, 2001.

Bršljan : list sa slikama za mladež početnih škola. / uređuje Ljudevit Tomšić. Zagreb : Učiteljsko društvo „Narodna škola“. 1, 3(1873).

Crnković, M. Hrvatska dječja književnost do kraja XIX. stoljeća. Zagreb : Školska knjiga, 1978.

Crnković, M.; Težak, D. Povijest hrvatske dječje književnosti : od početaka do 1955. godine. Zagreb : Znanje, 2002.

Cuvaj, A. Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije: od najstarijih vremena do danas. Sv. 2.; Sv, 3.; Sv. 4. Zagreb: Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu, 1910.

Damjanović, S. Tri najstarije tiskane hrvatske početnice. // Hrvatski: časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskog jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture. 5, 2(2008), str. 9-21. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/32261> (19. 08. 2016.)

Darton, R. Prvi koraci prema povijesti čitanja. // Lucius : zbornik radova društva studenata povijesti hrvatskih studija „Ivan Lučić-Lucius“. 7, 12/13(2008), str. 187-209.

Ester, Gj. Duševni život djece. // Napredak : časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. 3, 15(1862), str. 248-251.; 16(1862), str. 228-232.

Perić, (Filipović, I.) Pravac naše književnosti. // Neven : zabavan, poučan i znanstven list. 4(1858), str. 58-60.

Gross, M; Szabo, A. Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća. Zagreb : Globus, 1992.

Hameršak, M. Tvorbe djetinjstva i preobrazbe bajke u hrvatskoj dječjoj književnosti. Doktorska disertacija. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2008.

Hameršak, M. Višestruki odnosi i neočekivani ishodi : prvo stoljeće hrvatske dječje književnosti iz vizure povijesti čitanja, knjige i djetinjstva. // Časopis za suvremenu povijest. 41, 3(2009), str. 783-803. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=87655 (26.07.2016.)

Hays, M. „Valjane majke“ i „blage kćeri“: Odgoj i izobrazba žena u nacionalnom duhu u Hrvatskoj u 19. stoljeća. // Otium : časopis zapovijest svakodnevnice. 4, 1-2(1996), str. 85-95.

Karakašević, E. Što treba da čini škola, e da narod svoju knjigu što više zavoli. //Napredak : časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. 37, 16(1893), str. 241-244.

Klobučar, D. Što bi mogla učiniti škola, da narod knjigu što više zavoli? // Napredak : časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. 34, 29(1893), str. 449-455.

Klobučar, D. Učeničke knjižnice. // Napredak : časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. 29(1897), str. 456-458.

Korade, M. Isusovačko prosvjetiteljsko djelovanje u Hrvatskoj. // Uloga katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva / priredili Marko Pranjić, Nedjeljko Kujundžić i Ivan Biondić. Zagreb : Hrvatska akademija odgojnih znanosti, 1994. Str.73-84.

Krajačić, Lj. Naša omladinska literatura do potkraj devedesetih godina. // Književna smotra: prilog k Napretku. 55, 1-2-3-4-9-10(1914), Str. 39-43.; 88-90.; 134-138.; 182-186. ; 427-429.; 475-477.

Lakuš, J. Čuvari javnog ćudoređa: crkveno-vjerska i pedagoška nastojanja oko oblikovanja čitateljskih navika hrvatske mladeži 19. stoljeća. // Croatica Christiana periodica. 37, 71(2013), str. 103-127. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/108764> (08.08.2016.)

Lakuš, J. Između govornog i pisanog jezika: višejezična nakladnička slika dalmatinskog prostora prve polovice 19. stoljeća. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske. 48, 3/4(2005), str. 84-107. Dostupno na: file:///C:/Users/user/Downloads/VBH_3-4_2005_Lakus.pdf (10. 08.2016.)

Majhut, B. Knjižnica za mladež HPKZ-a do 1918. // Umjetnost i dijete : dvomjesečnik za estetski odgoj, dječje stvaralaštvo i društvene potrebe mladih. 27, 4-5-6(1995), str. 249-268.

Majhut, B. Pustolov, siročić i dječja družba : hrvatski dječji roman do 1945. Zagreb : FF Press, 2005.

Naši listovi za mladež. // Književna smotra : mjesečna priloga k Napretku. 1, 7(1883), str. 53-54.

Ott Franolić, M. Povijest čitanja do pojave masovnog čitanja u 19. stoljeću. // Književna smotra. 41, 153(2009), str. 39-48.

Pašagić, B. Hrvatski dječji časopisi od 1864 do 1950 godine. Zagreb : Udruga umjetnika „August Šenoa“, 2003.

Pederin, I. Austrijska cenzura od 1810. do 1848. i njezin utjecaj na razvitak knjižnica u Dalmaciji. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske. 30, 1-4(1987), str. 19-44.

Pričalice. // Napredak: časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. 22, 36(1881), str. 607.

Sabolić, M. Svijet knjiga i žene 19. stoljeća. // Lucius : zbornik radova društva studenata povijesti hrvatskih studija „Ivan Lučić-Lucius“. 7, 12/13(2008), str. 211-222.

Sikirić Assouline, Z. Latinitet u hrvatskom društvu prve polovice 19. stoljeća. // Radovi : radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. 41, 1(2009), str. 257-265. Dostupno na:

http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=75829 (20. 07. 2016.)

Sikirić, Z. Odgoj i obrazovanje zagrebačkih djevojčica u prvoj polovici 19. stoljeća. // Povijest u nastavi. 3, 1(2005), str. 29-37.

Stipčević, A. Borba protiv cenzure u Hrvatskoj u vrijeme Hrvatskog narodnog preporoda. // Zadarska smotra: časopis za kulturu, znanost i umjetnost. 42, 6(1993), str. 27-33.

Stipčević, A. Reading in Croatia : Past and Present. // Literacy without Boundaries : Proceedings of the 14th European Conference on Reading Zagreb, Croatia 2005. / ur. Gerry Sheil, Ivanka Stričević i Dijana Sabolović - Krajina. Osijek: Hrvatsko čitateljsko društvo, 2007. Str.13-16. Dostupno na:

http://hcd.hr/wp-content/uploads/sites/356/2014/11/zagreb_conference_proceedings.pdf(21. 07. 2016)

Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata : od glagoljskog prvotiska (1483.) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835.). Knjiga II. Zagreb : Školska knjiga, 2005.

Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata : od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas. Knjiga III. Zagreb : Školska knjiga, 2008.

Stojanović, M. Crtice iz doba moga školovanja. // Napredak : časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. 2, 2(1879), str. 20 -23.

Stojanović, M. Misli o pučkoj prosvjeti, i o našim pučkim učionicama. // Obći zagrebački koledar : za godinu 1851. / urednik Mirko Radojčić. Zagreb : tiskom bratje Župana, knjigotiskarah i knjigotaržcah, (1848?), str. 107-110.

Topolčić, I. Važnost i korist djačkih školskih knjižnica. // Hrvatski učitelj : časopis za školu i dom. 2, 4(1878), str. 54-55.

Truhelka, J. Što da čitaju naše mlade djevojke. // Napredak : časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. 34, 11(1893), str. 163-168.

Vanino, M. Isusovci i hrvatski narod: kolegiji dubrovački, riječki, varaždinski i požeški. Knjiga II. Zagreb, 1987.

Velagić, Z. Nekoliko vidova prosvjetnog rada na hrvatskom sjeveru osamnaestog stoljeća. // Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. 17(1999), str. 111-131.

Velagić, Z. Nepoznata Abecevice Jurja Muliha iz godine 1737. // Vrela i prinosi: zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima. 33, 2(2001), str. 187-192.

Wölfl, P. Dvie tri o polasku pučke škole. // Napredak : časopis za učitelje, uzgajatelje i sve prijatelje mladeži. 23, 34(1879), str. 537-540.

Zečević, D. Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća. 1 dio. Osijek : Izdavački centar „Revija“, 1982.

Župan, D. „Uzor djevojke“: obrazovanje žena u banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovice 19. st. // Časopis za suvremenu povijest. 33, 2(2001), str. 435-452.

9. POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. Naslovnica Obćeg zagrebačkog kolendara iz 1851. godine koji se rasprodao u rekordnom roku, najvjerojatnije zbog toga što je uz njega izišao Imenik kraljevinah Hrvatske i Slavonske.

Dostupno u: Obći zagrebački koledar: za godinu 1851. / urednik Mirko Radojčić. U Zagrebu : tiskom Bratje Županah, knjigotiskarah i knjigotaržcah. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Slika 2. naslovnica najpopularnijega kalendara *Danica* (1870-1945).

Dostupno u: *Danica*: koledar i ljetopis društva svetojeronimskoga: za prostu godinu 1871. Zagreb : Društvo Sv. Jeronima, štamparna Lavoslava Hartmana i družbe, 1870. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Slika 3. Sadržaj kalendara *Danica* za 1871. godinu.

Dostupno u: *Danica*: koledar i ljetopis društva svetojeronimskoga: za prostu godinu 1871. Zagreb : Društvo Sv. Jeronima, štamparna Lavoslava Hartmana i družbe, 1870. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Slika 4. Izgled omota knjige Andrije Kačića Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Zadar, 1851.

Dostupno u : Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata: od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835) do danas. Knjiga III. Zagreb : Školska knjiga, 2008.Str.149.

Slika 5. Naslovna stranica knjige Andrije Kačića Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Zadar, 1851.

Dostupno u : Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata: od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835) do danas. Knjiga III. Zagreb : Školska knjiga, 2008.Str.148.

Slika 6. Prva stranica *Početnice iz 1527*.

Dostupno u: s. n. *Početnica iz 1527*. Venecija : tiskara Andrije Torresanija, 1527.

Preuzeto iz: Damjanović, S. Tri najstarije tiskane hrvatske početnice. // Hrvatski: časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskog jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture. 5, 2(2008), str. 10. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/32261> (19. 08. 2016.)

Slika 7. Naslovna stranica dvojezične početnice sastavljene prema Felbigerovim njemačkim početnicama.

Dostupno u: Abecedar za potrebu narodnih učionica u Hrvatskoj i Slavoniji a napose za vojničku krajinu. U Zagrebu : tiskom i troškom Franje Župana, 1855. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Slika 8. Stranica s vježbom za slogovno čitanje iz početnice sastavljene prema Felbigerovim njemačkim početnicama.

Dostupno u: Abecedar za potrebu narodnih učionica u Hrvatskoj i Slavoniji a napose za vojničku krajinu. U Zagrebu : tiskom i troškom Franje Župana, 1855. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Slika 9. Naslovnica *Čitanke za pučke učionice*.

Dostupno u: Zoričić, P. Čitanka za pučke učionice u Hrvatskoj i Slavoniji. U Zagrebu : tiskom Franje Župana, 1850. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Slika 10. Početni dio popisa sadržaja Zoričićeve *Čitanke* čime ona podsjeća više na kakvu realnu enciklopediju.

Dostupno u: Zoričić, P. Čitanka za pučke učionice u Hrvatskoj i Slavoniji. U Zagrebu : tiskom Franje Župana, 1850. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Slika 11. Prekrasna uvodna ilustracija zbirke basni Čivića Rohrskoga.

Dostupno u: Čivić Rohrski, I. Basne i kratke pripovesti. U Karlovcu : tiskom k. p. tiskarna Ivana N. Prettnera, 1844. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Slika 12. Naslovna stranica zbirke basni Čivića Rohrskoga.

Dostupno u: Čivić Rohrski, I. Basne i kratke pripovesti. U Karlovcu : tiskom k. p. tiskarna Ivana N. Prettnera, 1844. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Slika 13. Naslovna stranica zbirke *Jagodnjak* - prva knjiga Knjižnice za mladež HPKZ-a, 1878.

Dostupno u : Filipović, I. *Jagodnjak*. Knjižnica za mladež. Zagreb : HPKZ, 1878. Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Slika 14. Naslovnica najstarije sačuvane slikovnice na hrvatskom jeziku za koju je tekst prema slikama H. Leutemanna, napisao Josip Milaković, a izišla je 1885. godine u nakladi Sveučilišne knjižare Franje Župana.

Dostupno u: Batinić, Š.; Majhut, B. *Od slikovnjaka do vragobe : hrvatske slikovnice do 1945*. Zagreb : Hrvatski školski muzej, 2001. Str. 30.

Slika 15. Naslovna stranica hrvatskog prijevoda *Genoveve* C. Schmida.

Dostupno u: Šmid (Schmid), K (C). *Genoveva: najljepša i najčustvenija pripovijetka za dobre ljude*. 4. ispravljeno izdanje. Zagreb : tisak i naklada knjižare L. Hartmana (St. Kugli), (s.a.). Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Slika 16. Početna stranica prvog broja časopisa *Smilje*.

Dostupno u: *Smilje: zabavno-poučni list sa slikama za mladež*. / uredio Vjenceslav Zabožnjak. Zagreb : Hrvatsko pedagoško književni zbor, tiskom Dragutina Albrechta. 1, 1(1873). Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Slika 17. Početna stranica trećeg broja časopisa *Bršljan*.

Dostupno u: *Bršljan: list sa slikama za mladež početnih škola*. 1, 3(1874). Dio je zaštićenog fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Slika 18. Početna stranica prvog broja trećeg i najbogatije uređenog kola časopisa *Bosiljak*.

Dostupno na: portalu Digitalizirana zagrebačka baština Knjižnica grada Zagreba <http://kgzdz.arhivpro.hr/index.php?search=2&paging=1&query=bosiljak> (06. 09.2016.); portal Stari hrvatski časopisi: <http://dnc.nsk.hr/Journals/LibraryTitle.aspx?id=8e5f5792-fa66-497d-ac42-3eaf0ad8d448> (06.09.2016.)

POVIJEST DJEČJEG ČITANJA U HRVATSKOJ: OD KRAJA 18. DO KRAJA 19. STOLJEĆA

SAŽETAK: Analizom nevelikog, ali raznovrsnog skupa radova koji govore o povijesti dječjeg čitanja u Hrvatskoj nastojat će se odgovoriti na pitanja „što“, „gdje“, „kada“, „zašto“ i „kako“ su djeca čitala u vremenu od kraja 18. stoljeća do kraja 19. stoljeća kako bi se rasvijetlile tendencije (dominantne neindividualne značajke) dječjeg čitanja koje su se razvile pod utjecajem različitih vanjskih (crkva, društvo, obitelj), ali i prirodnih faktora (dob i rod). Rad se posebno usredotočuje na interpretaciju dvaju tada dominantnih, a danas gotovo napuštenih oblika dječjeg čitanja, poimenice, dječje čitanje nedječjih knjiga i dječje čitanje odraslima.

KLJUČNE RIJEČI: povijest čitanja, povijest knjige, čitateljske prakse, djeca, Hrvatska, 19. stoljeće

THE HISTORY OF CHILDREN'S READING IN CROATIA: FROM THE LATE 18TH TO THE LATE 19TH CENTURY

ABSTRACT: The analysis of the rather small, but diverse collection of works on the history of children's reading in Croatia, in order to answer the questions "what", "where", "when", "why" and "how" children were reading in the late 18th century until the end of the 19th century the tendencies (the dominant non-individual features) of children's reading that have developed under the influence of various external (church, society, family), and congenital factors (age and gender) were studied and examined. The work is focused specifically on the interpretation of the two of then-dominant, but today almost abandoned forms of children's reading, namely, children's reading of books for adults and children reading to adults.

KEYWORDS: reading history, the history of books, reading in practice, children, Croatia, 19th century

BIOGRAFIJA

Helena Grčić rođena je 20. studenoga 1976. godine u Sinju, gdje je završila osnovnu i srednju školu. Nakon završene matematičke gimnazije odlazi na studij u Split.

Godine 2002. završila je Učiteljski studij, Sveučilišta u Splitu, a od 2001. godine živi u Zagrebu. Kao učiteljica razredne nastave radi od 2003. do 2010. godine. Stručni ispit za učiteljicu razredne nastave položila je pod mentorstvom prof. Nade Grgurić 2004. godine.

Kao knjižničarka radi od 2010. godine u Osnovnoj školi Medvedgrad. Izvanredni studij bibliotekarstva upisuje 2012. godine pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Tijekom svojeg rada s djecom osobitu pažnju posvećuje njihovom likovnom stvaralaštvu. Redovno vodi likovnu radionicu, priređuje izložbe dječjih likovnih radova, surađuje s Gradskom knjižnicom Kajfešov Brijeg i s ostalim kulturnim ustanovama.